

ДАЦЕНКО В. М., ГУЦАЛ Л. В., ЮРОВСЬКА Г. В.

93 ПИТАННЯ З СІМЕЙНОГО ПРАВА

Посібник для суддів

ІЄ ПРОВОА
ЄДНІСТЬ
РЕДАКЦІЯ
ЮРИДИЧНИХ
ВИДАНЬ

Київ • Алерта • 2020

УДК 347.61/.64:347.9](477)(07)

Д21

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Національної школи суддів України
(Протокол № 3 від 26.04.2019)*

Рецензенти:

Шукліна Наталія Георгіївна – проректор Національної школи суддів України, кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Шумило Михайло Миколайович – заступник керівника департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду – начальник правового управління (IV), доктор юридичних наук, старший науковий співробітник.

Колектив авторів:

Даценко Василь Миколайович – суддя Лубенського міськрайонного суду Полтавської області, кандидат юридичних наук;

Гуцал Лілія Вікторівна – викладач-науковий консультант відділу підготовки викладачів (тренерів) Національної школи суддів України, суддя Апеляційного суду Харківської області у відставці;

Юровська Галина Валентинівна – заступник начальника відділу підготовки викладачів (тренерів) Національної школи суддів України, суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у відставці, кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України.

Даценко В. М., Гуцал Л. В., Юровська Г. В.

Д21 93 питання з сімейного права. Посібник для суддів. / Даценко В. М., Гуцал Л. В., Юровська Г. В. / Під редакцією В. М. Даценка. Київ: Алерта, 2020. 98 с.

ISBN 978-617-566-593-0

Метою посібника є висвітлення найбільш актуальних питань у сфері сімейно-правових відносин. У посібнику аналізується сучасне вітчизняне законодавство у сфері сімейно-правових відносин, висвітлюється актуальна судова практика з розгляду сімейних спорів, розглядаються позиції Європейського Суду з прав людини в сфері сімейно-правових відносин.

Посібник стане корисним для суддів, кандидатів на посаду судді та інших фахівців у галузі права.

УДК 347.61/.64:347.9](477)(07)

© Даценко В. М., Гуцал Л. В.,
Юровська Г. В., 2020

© Видавництво «Алерта», 2020

ISBN 978-617-566-593-0

Зміст

Передмова	8
-----------------	---

РОЗДІЛ 1.

ДЖЕРЕЛА СІМЕЙНОГО ПРАВА

1.1. Які міжнародно-правові угоди регулюють сімейно-правові відносини?	9
1.2. Які нормативно-правові акти України регулюють сімейно-правові відносини?	9
1.3. Як розмежувати сферу застосування норм КзпШС та СК?	10
1.4. Яким чином у сімейних правовідносинах застосовуються норми ЦК України?	11
1.5. Чи застосовується в сімейних правовідносинах звичай?	11

РОЗДІЛ 2.

ПРОЦЕДУРА РОЗГЛЯДУ СПРАВ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ З СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

2.1. В яких провадженнях розглядаються справи, що витікають з сімейно-правових відносин?	13
2.2. Яким чином впливає вимога про встановлення чи оспорування батьківства (материнства) на право подачі заяви про видачу наказу про стягнення аліментів?	14
2.3. Чи має право особа звернутися з позовом до суду з вимогами, які можуть бути розглянуті в наказному провадженні?	15
2.4. Яким чином скасувати судовий наказ, за яким присуджено стягнення аліментів?	16
2.5. Під час наказного провадження боржник позбавлений можливості наводити свої аргументи (наприклад, щодо наявності у нього другої дитини, проживання дитини з ним тощо). Чи можна вважати такі обставини для суду нововиявленими, що є підставою для перегляду судового наказу?	17
2.6. Який порядок розгляду справ, які виникають з сімейних правовідносин, в окремому провадженні?	18
2.7. Які сімейно-правові спори можуть бути розглянуті в спрощеному позовному провадженні?	20
2.8. Яким чином розглядаються справи у справах за позовами про стягнення аліментів у випадку, якщо місце перебування відповідача невідоме?	21
2.9. Яким чином реалізуються правила альтернативної підсудності у сімейних спорах?	22

2.10	Яким чином визначається ціна позову у спрах про стягнення аліментів?	23
2.11.	Яким чином застосувати положення ч. 2 ст. 176 ЦПК України щодо попереднього визначення ціни позову у спрах про поділ майна подружжя?	23
2.12.	Чи звільняється боржник від сплати судового збору у випадку звернення з позовом про зміну способу стягнення аліментів, зменшення розміру аліментів?	24
2.13.	Чи підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства спори про оскарження рішень органу опіки та піклування щодо дитини?	25
2.14.	Який процесуальний статус органу опіки та піклування в сімейно-правових спрах?	26
2.15.	У чому різниця психіатричної та психологічної експертизи в сімейних спрах?	27
2.16.	В яких випадках призначається психологічна експертиза у сімейних спрах?	27
2.17.	В яких випадках призначається психіатрична експертиза у сімейних спрах?	29
2.18.	В яких сімейних спрах призначається генотипоскопічна експертиза?	31

РОЗДІЛ 3. АЛІМЕНТИ

3.1.	Чи має право суд самостійно визначати спосіб стягнення аліментів? ..32	32
3.2.	Яким чином суд повинен визначати майновий стан платника аліментів?	32
3.3.	Хто є власником аліментів, які призначаються на користь неповнолітньої дитини?	33
3.4.	Яким чином необхідно визначити аліменти, які призначаються в частці від доходу платника аліментів, на двох (і більше) дітей?	34
3.5.	Чи потрібно звертатися до суду про збільшення розміру аліментів у випадку збільшення їх мінімального розміру?	34
3.6.	Чи можуть аліменти, які призначаються в твердій грошовій сумі, бути меншими від мінімального гарантованого розміру аліментів у сумі 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку? ..35	35
3.7.	Чи може суд, призначаючи аліменти в твердій грошовій сумі, додатково вказувати про те, що їх розмір не може бути меншим мінімального гарантованого розміру?	36
3.8.	Чи може суд призначити аліменти в твердій грошовій сумі, вказавши мінімальний гарантований розмір – 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку?	36
3.9.	Які підстави для застосування мінімального рекомендованого розміру аліментів?	36

3.10. Чи має право платник аліментів ставити питання про зміну способу стягнення аліментів?	37
3.11. У чому полягає індексація розміру аліментів?	38
3.12. У чому різниця норм ч. 2 ст. 191 СК та ч. 1,3 ст. 195 СК при стягненні заборгованості за аліментами?	39
3.13. Яка формула нарахування пені за несвоєчасну сплату аліментів?...39	
3.14. Яким чином слід застосовувати обмеження в 100% заборгованості при нарахуванні пені?.....	40
3.15. Чи обмежується період нарахування пені за несвоєчасну сплату аліментів?	41
3.16. Яким чином розрахувати пеню у випадку застосування до боржника штрафу, передбаченого ч. 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження»?	41
3.17. Чи підлягають стягненню аліменти на повнолітнього сина, доньку з батька, позбавленого батьківських прав?	43
3.18. Як повернути сплачені за рішенням суду аліменти у випадку, якщо в наступному суд встановив, що платник аліментів не є рідним батьком дитини?	43
3.19. У чому різниця між аліментами та додатковими витратами на дитину?.....	44
3.20. Як обрати спосіб стягнення додаткових витрат?	45
3.21. Чи підлягають стягненню додаткові витрати, передбачені ст. 185 СК, на повнолітнього сина, доньку?.....	45
3.22. Які підстави стягнення аліментів на повнолітнього сина та доньку?...45	
3.23. Чи потрібно при вирішенні спору про стягнення аліментів на повнолітнього сина, доньку зазначати в резолютивній частині рішення період стягнення «але не довше, ніж до досягнення 23 років»?	46
3.25. Хто є належним позивачем у спорі про стягнення аліментів на повнолітніх сина, доньку?	49
3.26. Чи застосовується «мінімальний гарантований розмір аліментів» у спорах про стягнення аліментів на повнолітнього сина, дочку?	49
3.27. Яку норму СК (ст. 185 або ст. 199) необхідно застосовувати для відшкодування витрат на навчання повнолітнього сина, доньки?	50
3.28. Які умови утримання дітьми своїх батьків?	50
3.29. Чи має право батько, який має кількох повнолітніх дітей, пред'являти вимогу про стягнення аліментів до однієї з них?	51
3.30. Чи підлягають стягненню аліменти на батьків, якщо їх дохід перевищує розмір прожиткового мінімуму?.....	52
3.31. Які умови сплати аліментів на дружину?	52
3.32. Чи підлягають стягненню аліменти на одного з подружжя (ст. 75 СК), якщо її дохід перевищує розмір прожиткового мінімуму?.....	53

РОЗДІЛ 4. БАТЬКІВСТВО

- 4.1. Яким чином визначається походження дитини від батька, який не перебуває в шлюбі з матір'ю?54
- 4.2. В якому випадку виникає право звернутися до суду з позовом про визнання батьківства?55
- 4.3. Чи є позитивний висновок генотипоскопічної експертизи достатнім доказом для визнання батьківства особи?56
- 4.4. В якому провадженні визначається батьківство померлого батька, матері?56
- 4.5. Яким чином встановлюється батьківство дітей, які народилися до набрання чинності СК України?56
- 4.6. Яким чином визнати материнство у випадку, якщо державну реєстрацію народження дитини здійснено за рішенням органу опіки в зв'язку з відсутністю відомостей про матір?.....57
- 4.7. Яким чином здійснюється оспорення батьківства після смерті особи, яка записана батьком?.....58
- 4.8. Які строки давності у справах про визнання батьківства?59
- 4.9. Чи можуть бути затверджені мирові угоди у справах про визнання батьківства?60

РОЗДІЛ 5. ВИХОВАННЯ ДИТИНИ

- 5.1. Яким чином здійснюється усиновлення у випадку, якщо на обліку для можливого усиновлення перебувають рідні брати та сестри?..... 61
- 5.2. У чому різниця між скасуванням усиновлення та визнанням усиновлення недійсним?62
- 5.3. У чому полягає таємниця усиновлення?.....62
- 5.4. Чи зберігається за дитиною після позбавлення батьківських прав її батьків право користування житлом, в якому вона проживала, у разі розміщення її на виховання в дитячий заклад, до родичів, опікуна чи піклувальника?63
- 5.5. Яким чином вирішити спір про батьківство у випадку, якщо відповідач ухиляється від проходження генотипоскопічної експертизи?64
- 5.6. Що є підставою для позбавлення батьківських прав?.....64
- 5.7. Чи допускається позбавлення батьківських прав щодо повнолітніх дітей?66
- 5.8. Чи підлягають судовому розгляду спори щодо місця проживання неповнолітніх дітей?66
- 5.9. Яке доказове значення має висновок органу опіки та піклування у сімейних спорах?.....67
- 5.10. Який орган опіки та піклування необхідно залучати при вирішенні спору про місце проживання дитини?67

5.11. Чи підлягає застосуванню принцип 6 Декларації прав дитини (малолітня дитина не повинна, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, бути розлучена зі своєю матір'ю) у справах про визначення місця проживання дитини?	69
5.12. Яким чином принцип «забезпечення найкращих інтересів дитини» реалізовується у справах про визначення місця проживання дитини?... 70	70
5.13. В яких випадках суду слід враховувати думку дитини при вирішенні сімейних спорів?	72
5.14. Який порядок допиту дитини в судовому засіданні?	74
5.15. У чому полягає проблема встановлення аутентичності (справжності, істинності) вибору дитини?	75
5.16. В яких випадках доцільно призначати психологічну експертизу у справах про визначення місця проживання дитини?	76
5.17. Яким чином слід оцінювати небажання дитини спілкуватися з батьком у справах про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною? .. 78	78
5.18. У чому полягають новели законодавства щодо тимчасового виїзду дитини за кордон?	78
5.19. У чому полягає процедура підтвердження місця проживання дитини з батьком при їх спільному тимчасовому виїзді за кордон?....82	82
5.20. Чи має право суд надавати дозвіл на тимчасовий виїзд дитини на певний період?	83

РОЗДІЛ 6.

ПОДІЛ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ

6.1. У чому полягає презумпція спільної власності подружжя?.....	85
6.2. Яким чином один із подружжя має можливість спростовувати презумпцію спільної сумісної власності?	86
6.3. Чи є спільною сумісною власністю подружжя земельна ділянка (а також житло), приватизована під час шлюбу?	87
6.4. У чому полягає істотне збільшення вартості майна чоловіка або дружини, що є підставою для визнання його спільною сумісною власністю подружжя?	90
6.5. Чи припиняє право спільної сумісної власності розірвання шлюбу?....91	91
6.6. З якого часу розпочинається строк позовної давності до спорів про визнання майна спільною сумісною власністю після розірвання шлюбу?	92
6.7. В яких випадках один із співвласників повинен вносити кошти на депозитний рахунок при поділі майна?.....	93
6.8. Чи має суд право здійснити поділ об'єкта незавершеного будівництва?.....	94
6.9. Яким чином між подружжям діляться борги, набуті під час шлюбу? .. 96	96
6.10. Яким чином здійснити поділ майна у випадку його відчуження одним із подружжя проти волі іншого з подружжя?.....	96

Передмова

Аналіз даних судової статистики свідчить про те, що спори, які виникають з сімейних правовідносин, протягом тривалого часу є однією з найбільш поширених категорій справ. Фактично кожна третя справа, яка надходить на розгляд судді місцевого суду, стосується сімейного спору. Саме тому суддя в своїй роботі особливу увагу повинен приділити сфері сімейного права: досконалому вивченню сімейного законодавства (особливо з урахуванням динамічних змін відповідних норм матеріального та процесуального права), дослідженню вітчизняної судової практики та практики Європейського Суду з прав людини.

Однак робота судді в умовах надмірної завантаженості та високої трудомісткості пошуку необхідної інформації з окремих питань сімейного права актуалізує потребу в швидкому доступі до систематизованих матеріалів, що обумовило розробку цього посібника.

Ця робота покликана надати допомогу судді у підвищенні ефективності здійснення судочинства при розгляді сімейних спорів. Порушені в ньому питання, викладені у формі запитань та відповідей, на нашу думку, на цей час є найбільш актуальними у сфері сімейно-правових відносин. У посібнику аналізується сучасне вітчизняне законодавство у сфері сімейно-правових відносин, висвітлюється актуальна судова практика з розгляду сімейних спорів, розглядаються позиції Європейського Суду з прав людини в сфері сімейно-правових відносин, які дають можливість переосмислити підходи щодо основних принципів сімейного права.

При складанні цього посібника ставили за мету не тільки надати корисну інформацію, але і зробити це зручним способом. Структурно матеріал представлений у шести розділах. Користувач має змогу швидко знайти потрібне йому питання, перейти до нього, ознайомитися з відповіддю, а через посилання на електронні ресурси, наведені в посібнику, знайти потрібну йому додаткову інформацію.

Вважаємо, що цей посібник буде дуже корисним для суддів, кандидатів на посаду судді та інших фахівців у галузі права.

РОЗДІЛ 1.

Джерела сімейного права

1.1. Які міжнародно-правові угоди регулюють сімейно-правові відносини?

- Конвенція про права дитини, прийнята резолюцією № 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989
- Конвенція про стягнення аліментів за кордоном, прийнята ООН 20.06.1956
- Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання, прийнята країнами– учасницями ООН 23.11.2007
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнята резолюцією № 34/180 Генеральної Асамблеї ООН від 18.12.1979
- Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980

1.2. Які нормативно-правові акти України регулюють сімейно-правові відносини?

- Конституція України
- Сімейний кодекс України
- Цивільний кодекс України
- Цивільний процесуальний кодекс України
- Житловий кодекс України
- Кримінальний кодекс України.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення
- Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01.07.2010 № 2398-VI
- Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 № 2342-IV.
- Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 № 2709-IV.
- Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III

- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-III.
- Закон України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 № 1404-VIII
- Постанова КМУ «Про перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб» від 26.02.1993 № 146
- Постанова КМУ «Про затвердження Порядку стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договір про подання правової допомоги» від 19.08.2002 № 1203
- Постанова КМУ «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24.09.2008 № 866
- Постанова КМ України «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу» від 26.04.2003 № 616
- Наказ Мін'юсту України «Про затвердження Інструкції про виконання в Україні Конвенції про стягнення аліментів за кордоном» від 29.12.2006 № 121/5, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 29.12.2006 за № 1390/13264
- Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» від 09.09.2013 № 787, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 02.10.2013 за № 1697/24229
- Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Переліку особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб» від 19.07.1995 № 133

1.3. Як розмежувати сферу застосування норм КзпШС та СК?

СК України набрав чинності 01.01.2004. До цього сімейні відносини регулювалися нормами Кодексу про шлюб та сім'ю (далі КпШС). Практичне значення має те, що ці Кодекси мали істотно різний підхід до вирішення деяких видів сімейних спорів, зокрема, щодо батьківства. Відтак, у випадку виникнення спору до 01.01.2004 застосуванню підлягають норми КпШС.

1.4. Яким чином у сімейних правовідносинах застосовуються норми ЦК України?

До сімейних відносин норми цивільного законодавства застосовуються субсидіарно.

Якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані СК, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу України (далі ЦК), якщо це не суперечить суті сімейних відносин (ст. 8 СК).

Строки, встановлені у СК України, обчислюються відповідно до ЦК України (ч. 1 ст. 12 СК).

До вимог, що впливають із сімейних відносин, позовна давність не застосовується, крім випадків, передбачених частиною другою статті 72, частиною другою статті 129, частиною третьою статті 138, частиною третьою статті 139 СК. У випадках, передбачених частиною першою цієї статті, позовна давність застосовується судом відповідно до ЦК України, якщо інше не передбачено цим Кодексом (ст. 20 СК).

1.5. Чи застосовується в сімейних правовідносинах звичай?

Правовий звичай – це правило поведінки, що склалося внаслідок фактичного його застосування протягом тривалого часу, ніде в офіційних документах не записане, але визнається державою. Звичай санкціонується (визнається) державою шляхом сприйняття його судовою або адміністративною практикою.

https://stud.com.ua/65334/pravo/pravoviy_zvichay_dzherelo_prava

Спори щодо імені дитини за ч. 2 ст. 146 СК

У сімейно-правових відносинах звичай може бути застосований, зокрема, при визначенні імені дитини. Відповідно до ч. 2 ст. 146 СК дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько.

Також звичай як джерело права використовується в судовій практиці у справах про надання права на шлюб.

**Заява про надання
права на шлюб
за ч. 2 ст. 23 СК**

Згідно із ч. 2 ст. 23 СК за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає

її інтересам.

Звичаї ромів та єзидів стали підставою для ухвалення відповідних рішень Київським районним судом м. Сімферополя (рішення від 06.11.2013 у справі № 123/11255/13-ц)

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/34769129>

та Деснянського районного суду м. Києва (рішення від 16.10.2018 у справі № 754/13725/18)

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77649663>

У свою чергу, прикладом трансформації звичаю в норму права є відносини наречених (ст. 31 СК).

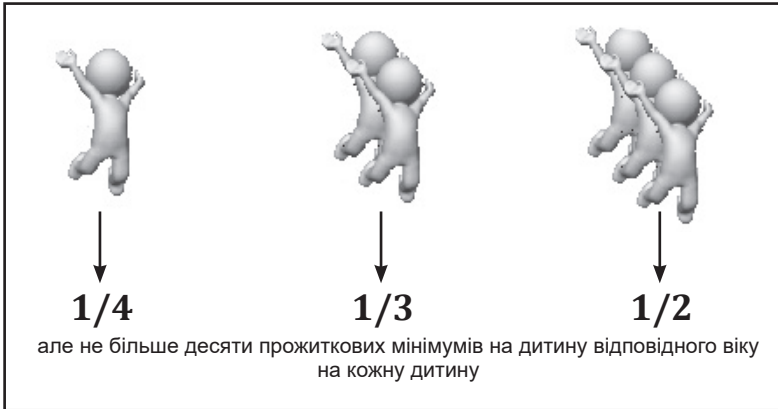
РОЗДІЛ 2.

Процедура розгляду справ, які виникають з сімейних правовідносин

*2.1. В яких провадженнях розглядаються справи,
що витікають з сімейно-правових відносин?*

2.2. Яким чином впливає вимога про встановлення чи оспорювання батьківства (материнства) на право подачі заяви про видачу наказу про стягнення аліментів?

Відповідно до ч. 5 ст. 183, ч. 3 ст. 184 СК України той із батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина, має право звернутися до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину.

Той із батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина, має право звернутися до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів у розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

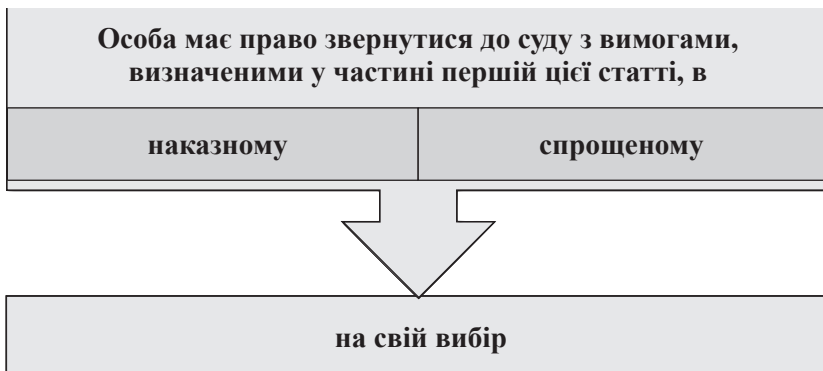
Аналогічні норми містяться в п. 4, 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України, за якими судовий наказ може бути видано, якщо: заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб; за-

явлено вимогу про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб.

Таким чином, наказ може бути виданий за заявою батька або іншого законного представника дитини, разом з яким проживає дитина. При цьому право на звернення з заявою про видачу наказу відсутнє у випадку, якщо призначення аліментів залежить від задоволення вимоги про визнання батьківства.

З іншого боку, сам факт оспорювання боржником батьківства в іншому провадженні не перешкоджає видачі судового наказу про стягнення аліментів.

2.3. Чи має право особа звернутися з позовом до суду з вимогами, які можуть бути розглянуті в наказному провадженні?

Відповідно до ч. 2 ст. 161 ЦПК України особа має право звернутися до суду з такими вимогами в наказному або спрощеному позовному провадженні на свій вибір.

Вказаний підхід суттєво відрізняється від попередньої редакції ЦПК України.

Так, пунктом 2 постанови Пленуму ВССУ від 23.11.2014 № 14 «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження»

ня» роз'яснялося, що вимоги, за якими може бути виданий судовий наказ, передбачені статтею 96 ЦПК, підлягають судовому захисту винятково у порядку наказного провадження, оскільки частиною третьою статті 118 ЦПК передбачено, що позовна заява щодо вимог, визначених у частині першій статті 96 цього Кодексу, може бути подана тільки в разі відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу або скасування його судом.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11>

2.4. Яким чином скасувати судовий наказ, за яким присуджено стягнення аліментів?

Складним у судовій практиці є питання оскарження такого судового наказу.

Відповідно до ч. 3 ст. 167 ЦПК України судовий наказ оскарженню в апеляційному порядку не підлягає, проте може бути скасований у порядку, передбаченому цим розділом.

У свою чергу, відповідно до ч. 1 ст. 170 ЦПК України боржник має право протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів подати заяву про його скасування до суду, який його видав, крім випадків видачі судового наказу відповідно до пунктів 4, 5 частини першої статті 161 цього Кодексу.

Відповідно до ч. 7, 8 ч. 170 СК України у разі видачі судового наказу відповідно до пункту 4 частини першої статті 161 цього Кодексу боржник має право звернутися до суду з позовом про зменшення розміру аліментів.

Отже, чинним законодавством не передбачено оскарження судових наказів в апеляційному порядку, так само не передбачена можливість подання боржниками заяв про їх перегляд (у справах про аліменти).

Натомість, у разі незгоди боржника з судовим наказом про стягнення аліментів існують два можливі варіанти для зміни їх розміру: перегляд судового наказу за нововиявленими обставинами та звернення до суду з позовом про зменшення розміру аліментів.

Звертаємо увагу на те, що зменшити розмір аліментів можливо у випадку видачі наказу про стягнення аліментів у частці від заробітку платника аліментів.

У свою чергу, платник аліментів не має право ставити питання про зменшення суми аліментів, визначених відповідно до п. 5

ч. 1 ст. 161 ЦПК України в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, що пояснюється тим, що відповідно до ч. 2 ст. 182 СК України цей розмір є мінімальним гарантованим розміром аліментів.

2.5. Під час наказного провадження боржник позбавлений можливості наводити свої аргументи (наприклад, щодо наявності у нього другої дитини, проживання дитини з ним тощо). Чи можна вважати такі обставини для суду нововиявленими, що є підставою для перегляду судового наказу?

У разі видачі судового наказу відповідно до пунктів 4 і 5 частини першої статті 161 ЦПК України судовий наказ може бути переглянуто за нововиявленими обставинами у порядку, встановленому главою 3 розділу V цього Кодексу.

Що стосується розгляду заяви про перегляд наказу за нововиявленими обставинами, то відповідно до ч. 2 ст. 423 ЦПК України підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є:

1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;

2) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у цій справі;

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду.

Умовами для визначення відповідної обставини нововиявленою є те, що, по-перше, вона існувала на час розгляду справи; по-друге, ця обставина не могла бути відома заявникові на час розгляду справи; по-третє, вона входить до предмета доказування у справі та може вплинути на висновки суду про права та обов'язки учасників справи.

У своїй судовій практиці ВС вказує на те, що під ознаки нововиявлених обставин у справі про стягнення аліментів не підпадають наступні обставини: факт спільного проживання боржника зі стягувачем та їх дітьми на час подання заяви про видачу судового наказу про стягнення аліментів; факт утримання боржником сім'ї, у тому числі й доньки; факт перебування сторін у шлюбі; добровільне надання батьком допомоги та утримання дітей за його рахунок; перешкоджання дружиною у здійсненні ним батьківського обов'язку; наявність невіршеного спору між сторонами щодо місця проживання дітей та участі батьків у їх вихованні

– рішення ВС від 18.12.2018 справа № 264/1739/18,
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78750476>

– рішення ВС від 19.11.2018 справа № 359/3012/18
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78011318>

У цьому випадку платник аліментів повинен ставити питання зменшення розміру (припинення стягнення) аліментів та в деяких випадках – про повернення безпідставно стягнених коштів (за аналогією з ч. 2 ст. 82 СК України).

У цілому позиція законодавця щодо обмеження платника аліментів у можливості оскарження судового наказу про стягнення аліментів відповідає меті прийнятого закону – захист інтересів дитини та недопущення тривалих судових процесів щодо стягнення аліментів у мінімальному розмірі.

Разом із тим, на практиці такий підхід може створювати для платника аліментів певні труднощі. Перша з них – це зазначений випадок, коли дитина фактично проживає не з тим з батьків, який звернувся з заявою про стягнення аліментів та в якого відсутні підстави для звернення з такою заявою. Більше того можлива ситуація, коли маючи право альтернативної підсудності, один з батьків стягуватиме аліменти за двома наказами. В таких ситуаціях платник аліментів буде вимушений ставити питання про припинення стягнення аліментів та стягнення безпідставно отриманих коштів.

2.6. Який порядок розгляду справ, які виникають з сімейних правовідносин, в окремому провадженні?

У порядку окремого провадження розглядаються наступні заяви: заява про встановлення батьківства, заява про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, заява про

усиновлення, заява про встановлення факту розірвання, реєстрації шлюбу, заява про надання права на шлюб, заява про встановлення режиму окремого проживання.

Відповідно до ч. 3, 4 ст. 294 ЦПК справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Інші особливості розгляду цих справ встановлені цим розділом.

Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб.

Таким чином, у порядку окремого провадження справи розглядаються за загальними правилами, встановленими Кодексом, з викликом сторін.

У судовій практиці неоднозначно сприймається наступна правова позиція ВС.

«Справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Інші особливості розгляду цих справ встановлені цим розділом (частина третя статті 294 ЦПК України).

Таким чином, ЦПК України не містить обмежень щодо розгляду справ окремого провадження у порядку спрощеного позовного провадження, а тому за відсутності клопотання учасників справи про розгляд справи у судовому засіданні з повідомленням сторін, суд апеляційної інстанції, призначивши справу до розгляду в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін, діяв у межах наданих йому цивільним процесуальним законом повноважень» (Постанова ВС від 31.10.2018 у справі № 569/4035/17)

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73657690>

Вказана правова позиція не суперечить наведеному положенню законодавства, регулює винятково питання апеляційного перегляду таких рішень.

У будь-якому випадку справи, пов'язані із сімейними відносинами, за загальним правилом не можуть розглядатися в порядку спрощеного позовного провадження.

Відтак, вказані категорії справ повинні розглядатися за загальними правилами з викликом сторін.

2.7. Які сімейно-правові спори можуть бути розглянуті в спрощеному позовному провадженні?

- про стягнення аліментів
- поділ майна подружжя, якщо ціна позову не перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб
- про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд

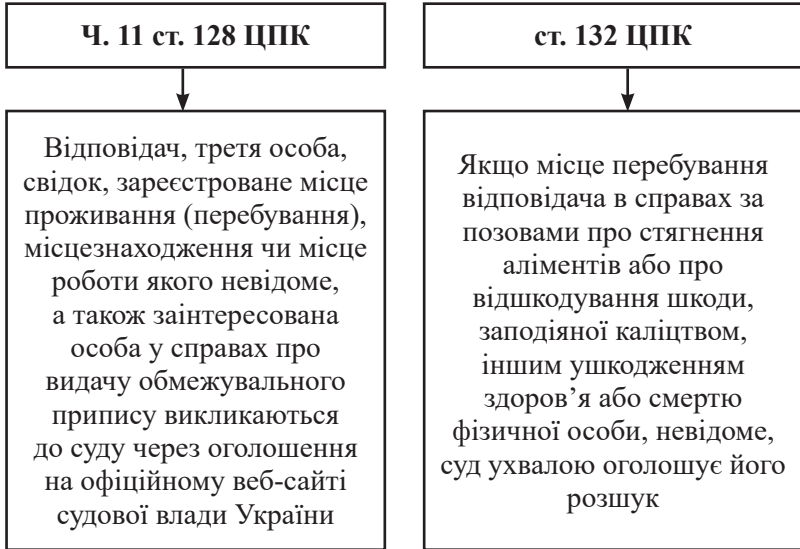
Чинна редакція ЦПК спрямовує суд на ретельне вивчення змісту пред'явленого позову з метою правильного обрання форми провадження.

Порушення норм процесуального права щодо розгляду в порядку спрощеного позовного провадження справи, що підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження відповідно до ч. 3 ст. 376 ЦПК України, є обов'язковою підставою для скасування судового рішення суду першої інстанції та ухвалення нового судового рішення.

Що стосується сімейних спорів, то в порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті спори, які виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів, поділ майна подружжя, якщо ціна позову перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд.

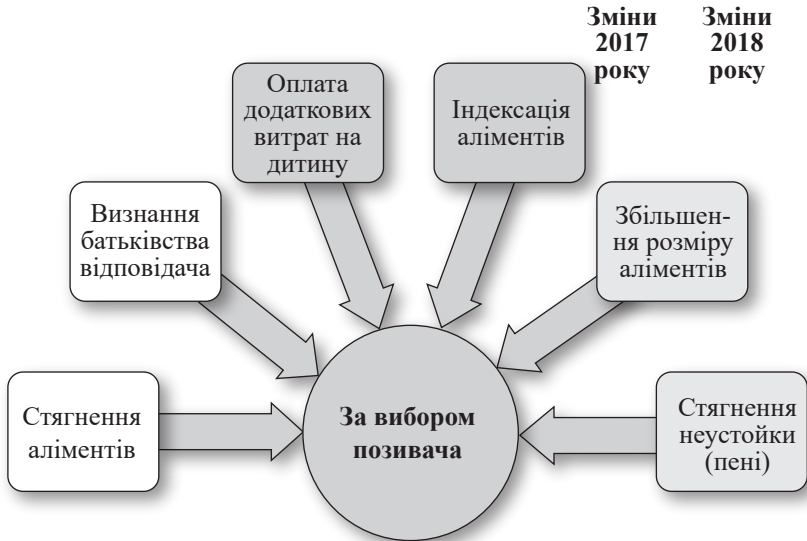
Розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб вираховується станом на 1 січня календарного року (ч. 9 ст. 19 ЦПК України).

2.8. Яким чином розглядаються справи у справах за позовами про стягнення аліментів у випадку, якщо місце перебування відповідача невідоме?

У цьому випадку ст. 132 ЦПК України є спеціальною нормою у справах про стягнення аліментів. Таким чином, у справах про стягнення аліментів у випадку неявки в судове засідання відповідача, місце перебування якого невідоме, суд повинен оголосити його в розшук.

2.9. Яким чином реалізуються правила альтернативної підсудності у сімейних спорах?

У 2017–2018 роках перелік спорів, підсудність яких визначається за вибором позивача, суттєво розширено такими категоріями: позови про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про визнання батьківства відповідача.

Звернути увагу на те, що правила альтернативної підсудності поширюються саме на спори про збільшення розміру аліментів. У випадку звернення з позовом про зменшення розміру аліментів, поданому платником аліментів, підсудність визначається за загальним правилом.

Також звернути увагу на те, що такі правила застосовуються до спорів про визначення батьківства відповідача. Якщо ж питання батьківства ставитиме позивач, правила альтернативної підсудності не застосовуються.

2.10. Яким чином визначається ціна позову у спорах про стягнення аліментів?

Згідно з п. 2,3 ч. 1 ст. 176 ЦПК України ціна позову визначається у позовах про стягнення аліментів – сукупністю всіх виплат, але не більше ніж за шість місяців.

Звернути увагу на те, що у справі щодо стягнення аліментів суд вирішує майнову вимогу.

Відтак, залежно від суті пред'явлених вимог (стягнення аліментів, збільшення розміру аліментів тощо), суд повинен визначити ціну такого позову (виходячи з суті пред'явленої вимоги за період в 6 місяців), на підставі чого вирішувати питання про розподіл судових витрат.

Наприклад, у справі про збільшення розміру аліментів з 3000 грн до 5000 грн ціну позову слід визначити за наступною формулою: $(5000-3000) * 6 = 12\,000$ грн.

2.11. Яким чином застосувати положення ч. 2 ст. 176 ЦПК України щодо попереднього визначення ціни позову у спорах про поділ майна подружжя?

Відповідно до ч. 2 ст. 176 ЦПК України якщо визначена позивачем ціна позову не відповідає дійсній вартості спірного майна або на момент пред'явлення позову встановити точну його ціну неможливо, розмір судового збору попередньо визначає суд з наступним стягненням недоплаченого або з поверненням переплаченого судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом при вирішенні справи.

При вирішенні справ про поділ майна подружжя сума попереднього визначення судового збору має бути достатньо обґрунтована.

Для прикладу можна навести ухвалу ВС від 05.11.2018 у справі № 392/501/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77607482>).

«З оскаржуваної постанови апеляційного суду вбачається, що позивач звернувся до суду першої інстанції у 2017 році з позовом про визнання права на земельну частку (пай) площею 7,40 га, яка розташована у Кіровоградській області.

*Відповідно до нормативно-грошової оцінки ріллі та перелогів в Україні вартість 1 га землі у Кіровоградській області станом на 01 січня 2017 року становить 32 096,51 грн. Отже ціна позову у вказаній справі становить 237 514,17 грн (7,40 га * 32 096,51 грн)».*

У свою чергу, відповідно до правової позиції, викладеної в ухвалі ВС України від 22.12.2010 у справі № 6–57167св10 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/13087269>): «Апеляційний суд на зазначене положення закону та обставини справи уваги не звернув та помилково вважав, що залишення позовної заяви без розгляду без попереднього вирішення клопотання про неможливість встановлення точної ціни позову та відстрочення сплати судового збору ґрунтується на вимогах закону».

Таким чином, у випадку відсутності доказів сплати судового збору, однак наявності клопотання про визначення ціни позову, суд не має права залишати позов без руху.

У свою чергу, вирішуючи це клопотання суд не має права зобов'язувати позивача надавати додаткові докази (наприклад, довідку про вартість майна станом на дату подання скарги (така позиція викладена в Ухвалі ВССУ від 08.02.2012 у справі № 6–42141св11 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/21610045>)).

2.12. Чи звільняється боржник від сплати судового збору у випадку звернення з позовом про зміну способу стягнення аліментів, зменшення розміру аліментів?

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 5 ЗУ «Про судовий збір» від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються позивачі – у справах про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів чи зміну способу їх стягнення, а також заявники у разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення аліментів.

За нормами діючого СК питання зміни способу стягнення аліментів є винятковим правом їх одержувача, а тому відповідні пільги щодо сплати судового збору поширюються лише на таку особу.

Крім того, норма п. 3 ч. 1 ст. 5 ЗУ «Про судовий збір» стосується винятково збільшення розміру аліментів. Боржник, який звертається з позовом про зменшення розміру аліментів, від сплати судового збору не звільнений.

2.13. Чи підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства спори про оскарження рішень органу опіки та піклування щодо дитини?

Відповідно до роз'яснення Пленуму ВС України від 01 березня 2013 року № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» *«рішення державних адміністрацій районів, районних державних адміністрацій у місті Києві та Севастополі, виконавчих комітетів районних у містах, сільських, селищних рад про встановлення опіки та піклування над дітьми є спорами про захист прав і інтересів і відповідно до статті 15 ЦПК розглядаються в порядку цивільного судочинства».*

(<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13>)

ВС послідовно дотримується вказаної правової позиції.

«Рішення про неможливість передання дитини для подальшого виховання батьку (матері) та втрати дитиною правового статусу позбавленої батьківського піклування, хоч і прийняте суб'єктом владних повноважень, є спрямованим на реалізацію приписів сімейного законодавства та впливає, насамперед, на особисті немайнові права батька (матері) дитини відповідно» (Постанова ВП ВС від 29.08.2018 у справі № 203/4901/16-ц

(<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78011435>)

«Висновок та рішення складені відповідним органом опіки та піклування (про доцільність позбавлення батьківських прав) на реалізацію саме положень СК України для вирішення питання судом щодо позбавлення батьківських прав, а тому у даному випадку орган опіки та піклування виконкому сільради діяв не як суб'єкт владних повноважень.» (Постанова ВП ВС від 04.07.2018 у справі № 496/4271/16-а)

(<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75241940>).

Така позиція викладена в постанові ВП ВС від 13.03.2019 у справі № 813/401/18.

(<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80555785>).

У свою чергу, в постанові від 29.08.2018 у справі № 463/624/14-а (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76441993>) ВП ВС зазначила, що *«зі змісту позовних вимог убачається, що предметом перевірки у цій справі (розпорядження виконкому «Про дозвіл подружжю на укладення договору застави квартири, де зареєстровані малолітні» відповідно до ст. 177 СК) є винятково дотримання органом місцевого*

самоврядування під час виконання покладених на нього законом публічно-владних управлінських функцій із захисту прав та інтересів дітей під час вчинення правочинів щодо нерухомого майна та по здійсненню контролю за дотриманням батьками житлових прав і охоронюваних законом інтересів дітей встановленого законом порядку прийняття рішень щодо надання дозволу на укладення правочину стосовно нерухомого майна, зокрема, правомірність вирішення такого питання на підставі звернення осіб, які не є батьками неповнолітніх, дотримання процедури проходження документів».

2.14. Який процесуальний статус органу опіки та піклування в сімейно-правових спорах?

Відповідно до ч. 4 ст. 19 СК України, за якими при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним, обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою.

Аналіз норм СК та ЦПК вказує на те, що орган опіки та піклування може брати участь у розгляді справи в двох формах:

1) самостійне звернення із заявою про захист прав, свобод та інтересів інших осіб (наприклад, ст. 42, 165, 240 СК України, ч. 1 ст. 56 ЦПК);

2) залучення до участі у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень (ч. 5 ст. 19 СК, ч. 6 ст. 56 ЦПК).

Залежно від форми участі органу опіки та піклування останній набуває обсяг прав та обов'язків, передбачений ст. 43 або ст. 49 ЦПК.

2.15. У чому різниця психіатричної та психологічної експертизи в сімейних спорах?

Самостійне здобуття і здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків передбачає такий стан психічних функцій, який дозволяє розуміти сенс норм права й усвідомлювати наслідки своїх дій.

Такі обставини встановлюються шляхом призначення судово-психологічної та судово-психіатричної експертизи. При цьому оцінюється психічна діяльність особи на різних рівнях, а лінією розмежування є наявність або відсутність психічного розладу. Інакше кажучи, об'єктом психологічної експертизи є психічно здорові особи, а психіатричної – особи з патологічними відхиленнями в психічному функціонуванні.

Основними характеристиками специфіки предметів судово-психіатричної експертизи та судово-психологічної експертизи є: для судово-психіатричної експертизи – встановлення фактичних даних про патологічні відхилення в психічному функціонуванні особи та їх юридичне значення, визначення психічної норми та її відокремлення від патологічних межових органів; для судово-психологічної експертизи – встановлення фактичних даних про вплив на психічне функціонування непатологічних психічних факторів (вікового, ситуаційного, емоційного, особистісного) (Й. А. Кудрявцев).

2.16. В яких випадках призначається психологічна експертиза у сімейних спорах?

Призначення психологічної експертизи регулюється: ЦПК, ЗУ «Про судову експертизу», Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом МЮ України від 08.10.1998 № 53/5, зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 за № 705/3145.

Об'єктом психологічної експертизи є психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку) (п. 6.1. Інструкції).

Психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки (п. 6.3. Інструкції).

Основним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи:

- індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя і поведінки;
- емоційних реакцій та станів;
- закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей (п. 6.4. Інструкції).

Категорії справ.

Експертиза у спорах, пов'язаних із захистом інтересів дитини й правом на виховання дитини при роздільному проживанні батьків (ст.ст. 109, 112, 161 СК України).

Необхідні матеріали: всі матеріали справи, що містять фактичні дані про об'єкти дослідження (опис дитячо-батьківських відносин, внутрішньо-сімейних відносин мати-батько, дитина-брати, сестри, інші члени сім'ї, вітчим, мачуха).

Питання:

1. Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, одного чи обох з них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?

2. Яким чином можуть вплинути умови виховання кожного з батьків на психологічний стан та розвиток дитини?

3. Чи має залежність оцінка сімейної ситуації дитиною від впливу з боку батьків та інших дорослих?

Експертиза щодо показань свідка.

Питання:

1. Чи здатна підекспертна особа з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання?

2. Чи вплинули (і яким чином) індивідуальні властивості психічних процесів підекспертної особи (зазначити залежно від того, що має значення у справі: пам'ять, увага, сприймання, мислення, особливості емоційних реакцій) чи функціонування сенсорних процесів (зір, слух, нюх тощо) на адекватність сприйняття нею особливостей та змісту ситуації (зазначити наявні ознаки ситуації, що досліджується у справі), на їх відтворення у показаннях?

2.17. В яких випадках призначається психіатрична експертиза у сімейних спорах?

Питання призначення психіатричної експертизи в сімейних спорах регулюється: ЦПК, ЗУ «Про судову експертизу», Наказом МОЗ Порядок проведення судово-психіатричної експертизи, затверджений наказом МОЗ України від 08.05.2018 № 865, зареєстрований в МЮ України 14.06.2018 за № 719/32171.

Предметом є психічний стан особи у певні юридично значимі проміжки часу.

Судово-психіатрична експертиза в цивільному процесі вирішує питання можливості випробуваної особи розуміти значення своїх дій і керувати ними стосовно до різних юридичних актів, що відносяться до різних періодів часу. Отже оцінка психічного стану особи може бути ретроспективною, актуальною або прогностичною.

СПЕ проводять державні спеціалізовані судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України (далі – експертні установи). Перелік установ, в яких проводяться судово-психіатричні експертизи, затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.06.2017 № 722 (або від 24.12.2014 № 1000).

За формою проведення СПЕ може бути амбулаторною, стаціонарною, посмертною.

Наказом МОЗ України від 28.07.2014 № 527 затверджено форму первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення, зокрема висновку судово-психіатричного експерта.

Призначення експертизи.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 105 ЦПК призначення експертизи судом є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї із сторін, якщо у справі необхідно встановити психічний стан особи.

Категорії справ.

Справа про визнання шлюбу недійсним та розірвання шлюбу.

Відповідно до ч. 1 ст. 40 СК України шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка.

Згода особи не вважається вільною, зокрема, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або)

не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства.

Закон передбачає також можливість визнання шлюбу недійсним, якщо він укладений хоча і дієздатним громадянином, але перебуває у період реєстрації шлюбу в стані, що виключає здатність розуміти значення своїх дій і керувати ними. В цьому випадку судово-психіатрична експертиза вивчає психічний стан особи в момент укладення шлюбу.

Позов про розірвання шлюбу.

При розірванні шлюбу йдеться про припинення подружніх стосунків на майбутнє, якщо один із членів сімейної пари захворів на психічне захворювання під час спільного проживання подружжя. В цьому випадку оцінюється емоційна збереженість хворих, наявність грубих психопатичних і психічних розладів (наприклад, маячення ревнощів), які унеможливають подальше спільне проживання подружжя, виховання ними дітей.

Питання:

1. Чи страждав (-є) (ПБ) у період (дата укладання шлюбу, спільного проживання) на психічний розлад? Якщо так, то на який саме?
2. Чи усвідомлював (-є) значення своїх дій та чи міг (може) керувати ними (ПБ) у період (укладання шлюбу, під час спільного проживання)?

Спори щодо відібрання дітей.

Відповідно до ч. 1 ст. 170 СК України суд може постановити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав, у випадках, передбачених пунктами 2–5 частини першої статті 164 цього Кодексу, а також в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання.

У цьому випадку експерт визначає, чи може досліджуваний за своїм психічним станом виховувати дітей, а також чи він є небезпечним для своєї дитини за умови спільного з нею проживання. Психічний стан особи визначається не лише на час проведення експертизи, а й на майбутнє з урахуванням тих психічних розладів, які могли б становити небезпеку для дитини (наявність грубих психопатичних і психічних розладів, маячних ідей ревнощів, впливу, переслідування, отруєння, настирливих спроб вчинити самогубство, агресивних дій, що спрямовані на конкретних осіб із близького оточення).

Справи цієї категорії суттєво відрізняються від справ про позбавлення батьківських прав, оскільки суд позбавляє батьківських прав особу, котра винна у невиконанні своїх батьківських обов'язків з виховання дітей. У особи, яка має глибокий психічний розлад, вина відсутня, а тому суд приймає рішення про відібрання дитини без позбавлення батьківських прав.

Питання:

1. Чи страждає (ПБ) на психічний розлад?
2. Якщо так, то чи істотно впливає цей розлад на здатність (ПБ) усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними?

2.18. В яких сімейних спорах призначається генотипоскопічна експертиза?

Генотипоскопічна експертиза (генетична експертиза) – це індивідуальна ідентифікація (своєрідна генетична паспортизація), встановлення спорідненості по крові на рівні дослідження структури дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК).

У судовій практиці її помилково називають судово-медична генетична експертиза, судово-біологічна (генетична) експертиза, судова медико-генетична експертиза, судово-медична експертиза генетичної ідентифікації.

Нормативне регулювання: ЦПК, ЗУ «Про судову експертизу», Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 995 року № 6.

Сфера застосування: встановлення батьківства або материнства, оспорування батьківства.

Питання: чи є батьком (матір'ю) цієї дитини громадянин А?

Необхідні матеріали: присутність ймовірного батька (матері) і дитини для проведення забору вихідного біологічного матеріалу; зразок ДНК у померлої людини.

РОЗДІЛ 3.

Аліменти

3.1. Чи має право суд самостійно визначати спосіб стягнення аліментів?

Нова редакція СК України однозначно вказує на те, що вибір способу стягнення аліментів належить батькам або іншим законним представникам, а не суду (ч. 3 ст. 181 СК).

Відтак, самостійне вирішення судом питання щодо зміни способу стягнення аліментів на дитину є порушенням принципу диспозитивності.

3.2. Яким чином суд повинен визначати майновий стан платника аліментів?

У новій редакції СК України перелік обставин, які враховуються судом при визначенні розміру аліментів, доповнено п. 3–1, 3–2.

Так, п. 3–1 зобов'язує суд встановити наявність у платника аліментів прав власності, володіння та/або користування у платника аліментів майна та майнових прав, у тому числі рухомого та нерухомого майна, грошових коштів, виняткових прав на результати інтелектуальної діяльності, корпоративних прав.

П. 3–2 зобов'язує суд встановити доведені стягувачем аліментів витрати платника аліментів, у тому числі на придбання нерухомого або рухомого майна, сума яких перевищує десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи, якщо платником аліментів не доведено джерело походження коштів.

Вказана норма кореспондується з ч. 3 ст. 182 СК України, яка передбачає, що суд не обмежується розміром заробітку (доходу) платника аліментів у разі встановлення наявності у нього витрат, що перевищують його заробіток (дохід), і щодо яких таким платником аліментів не доведено джерело походження коштів для їх оплати.

Аналіз вказаних норм закону дає підстави для таких висновків.

У попередній редакції норми СК направляли суд на оцінку майнового стану платника аліментів за «динамічними» показниками – його реальними доходами.

Нова редакція СК зобов'язує суд оцінити не лише реальні, а й «приховані» доходи платника аліментів шляхом підрахунку витрат, що перевищують його заробіток (дохід), і щодо яких таким платником аліментів не доведено джерело походження коштів для їх оплати.

Сума реальних та «прихованих» доходів і повинна стати базою для нарахування аліментів.

Крім того, законодавець направляє суд на оцінку не лише «динамічних», а й «статичних» показників платника аліментів – наявності у нього майна.

Для цього суд зобов'язаний оцінити майновий стан платника аліментів у двох аспектах: 1) визначити об'єм майна платника аліментів; 2) визначити суму «потенційного» доходу від використання цього майна.

Отже, майновий стан платника аліментів повинен бути оцінений у розрізі:

- 1) реальних доходів;
- 2) прихованих доходів, які були витрачені на придбання майна;
- 3) потенційних доходів, які можна отримати від використання майна.

3.3. Хто є власником аліментів, які призначаються на користь неповнолітньої дитини?

Відповідно до Закону України № 2037-VIII від 17.05.2017 змінено підхід щодо визначення власника аліментів. Після набрання чинності Законом аліменти є власністю дитини.

Згідно із ч. 2 ст. 179 СК аліменти виплачуються на ім'я одного з батьків, однак у разі нецільового витрачання аліментів платник має право звернутися до суду з позовом про зменшення розміру аліментів або про внесення частини аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України (ч. 2 ст. 186 СК).

Крім того, новою редакцією статті 179 СК врегульовано питання використання коштів неповнолітньою дитиною (відповідно до ст. 32 ЦК України), разом із тим, не врегульовано питання використання коштів малолітньою особою в порядку ст. 31 ЦК України, що, на нашу думку, є прогалиною.

3.4. Яким чином необхідно визначити аліменти, які призначаються в частці від доходу платника аліментів, на двох (і більше) дітей?

Законодавець зобов'язує визначати аліменти на двох і більше дітей єдиною часткою від заробітку до досягнення найстаршою дитиною повноліття.

У судовій практиці трапляються випадки, коли в порушення вказаних приписів закону суд стягує аліменти в частці на кожную дитину окремо (наприклад, по $\frac{1}{4}$ на кожную дитину).

Відповідно до ч. 3 ст. 183 СК після досягнення повноліття найстаршою дитиною аліменти стягуються за вирахуванням рівної частки такої дитини ($\frac{1}{3}$ – $\frac{1}{6}$). Той з батьків, який хоче збільшити частку аліментів на дитину, яка не досягла повноліття, наприклад, до $\frac{1}{4}$, повинен звернутися до суду з відповідним позовом.

Позиція ВСУ з цього приводу викладена в постанові від 19.10.2016 у справі № 6–1798ц16.

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62323983>

3.5. Чи потрібно звертатися до суду про збільшення розміру аліментів у випадку збільшення їх мінімального розміру?

Зміна законодавства в частині визначення мінімального розміру аліментів на одну дитину не є підставою для перегляду постановлених раніше судових рішень про їх стягнення (пункт 17 постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 15 травня 2006 «Про за-

стосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів»

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>

Аналогічний підхід застосовано в постанові ВС у справі № 536/1557/17 від 04.07.2018

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75781770>

3.6. Чи можуть аліменти, які призначаються в твердій грошовій сумі, бути меншими від мінімального гарантованого розміру аліментів у сумі 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку?

У попередній редакції СК мінімальний розмір аліментів у сумі 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку передбачався законодавцем при стягненні аліментів у частці від доходу платника аліментів. При визначенні аліментів у твердій грошовій сумі така величина не застосовувалася, на що звернув увагу ВС у рішенні від 15.07.2009 у справі № 6-6426св09 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/4283931>).

Частина 3 ст. 182 СК у попередній редакції припускала ситуацію, в якій розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, міг бути меншим мінімального розміру, передбаченого частиною другою статті 182 цього Кодексу. В такому випадку дитині призначалася державна допомога в розмірі різниці між визначеним розміром аліментів і 30 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

У новій редакції СК вказані норми виключені, натомість передбачено мінімальний гарантований розмір аліментів у сумі 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, який зобов'язаний сплачувати платник аліментів.

Системний аналіз вказаних норм дає підстави для висновку, що обов'язок сплачувати аліменти у вказаному мінімальному гарантованому розмірі повністю перекладено на платника аліментів і не може компенсуватися державною допомогою. У випадку ухилення від виконання такого обов'язку законодавством передбачено систему «стимулювання» платника аліментів, зокрема адміністративну та кримінальну відповідальність.

3.7. Чи може суд, призначаючи аліменти в твердій грошовій сумі, додатково вказувати про те, що їх розмір не може бути меншим мінімального гарантованого розміру?

У новій редакції СК застосування мінімального гарантованого розміру аліментів передбачено як при призначенні аліментів у частці від доходу платника, так і при призначенні аліментів у твердій грошовій сумі.

Отже, розмір аліментів може бути визначено в твердій грошовій сумі з додатковим встановленням мінімального гарантованого розміру.

Незважаючи на певну текстову суперечність такої редакції резолютивної частини (1000 грн, але не менше 50% ...), такий підхід сприятиме максимальному захисту отримувача аліментів, що і є метою прийняття змін до СК.

3.8. Чи може суд призначити аліменти в твердій грошовій сумі, вказавши мінімальний гарантований розмір – 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку?

Відповідно до ч. 3 ст. 184 СК той із батьків або інших законних представників дитини, разом із яким проживає дитина, має право звернутися до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів у розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Таким чином, аліменти, які призначаються в твердій грошовій сумі, можуть бути визначені у розмірі 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

3.9. Які підстави для застосування мінімального рекомендованого розміру аліментів?

Новою редакцією статті 182 СК на зміну терміну «мінімальний розмір аліментів» прийшли два нових терміни «мінімальний гарантований розмір аліментів» та «мінімальний рекомендований розмір аліментів».

Мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Мінімальний рекомендований розмір аліментів на одну дитину становить розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку і може бути присуджений судом у разі достатності заробітку (доходу) платника аліментів.

Перша величина вказує на безумовний обов'язок платника аліментів сплачувати їх в розмірі, не меншому за 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Умовою застосування мінімального рекомендованого розміру є достатність заробітку платника аліментів.

Натомість, суди недостатньо приділяють увагу дослідженню питання достатності заробітку платника аліментів, що стає підставою для скасування таких рішень.

У новій редакції СК така підстава, як «достатність заробітку платника аліментів», не розкрита. А тому його можна розуміти в двох аспектах: 1) достатність заробітку платника аліментів на своє утримання і сплату аліментів; 2) достатність заробітку платника аліментів лише на сплату аліментів, при цьому не береться до уваги можливість утримання самого платника після сплати аліментів.

Виходячи з принципу верховенства права, правильним є перший підхід.

Вказана обставина близька за змістом до такої обставини, як «може надавати матеріальну допомогу», що неодноразово використовується в СК при визначенні підстав для сплати інших аліментів.

Тому при застосуванні такої підстави, як «достатність заробітку платника аліментів», доцільним є використання правової позиції ВС, передбаченої в постанові у справі № 766/47/16-ц від 28 лютого 2018 року

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72938559>

3.10. Чи має право платник аліментів ставити питання про зміну способу стягнення аліментів?

Попередня редакція СК у недостатню міру розкривала питання зміни способу стягнення аліментів.

Так, норма статті 192 СК передбачала змогу зміни розміру аліментів за позовом платника аліментів або одержувача аліментів.

При цьому СК не містив норми, яка б передбачала можливість змінити спосіб сплати аліментів.

Відповідно до позиції ВС України, висловленої в постанові № 638/7075/16-ц від 19.03.2018 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73054430>), зміна розміру аліментів може передбачати й зміну способу їх присудження. В цьому ж рішенні ВС України вказав, що право звернутися з позовом про зміну способу стягнення аліментів належить як одержувачу, так і платнику аліментів.

У новій редакції СК законодавець змінив такий підхід. Так, частиною 3 ст. 181 СК передбачено, що вибір способу стягнення аліментів є винятковою прерогативою отримувача аліментів.

Відтак, право зміни способу стягнення аліментів належить саме одержувачу аліментів. У свою чергу, наведена правова позиція ВС України ґрунтувалася на попередній редакції СК, а тому втратила свою актуальність.

3.11. У чому полягає індексація розміру аліментів?

Частина 2 ст. 184 СК передбачає, що розмір аліментів, визначений судом або домовленістю між батьками у твердій грошовій сумі, щорічно підлягає індексації відповідно до закону, якщо платник і одержувач аліментів не домовилися про інше. За заявою одержувача аліментів індексація може бути здійснена судом за інший період.

Відповідно до ст. 2, 5, 9 ЗУ «Про індексацію грошових доходів» індексації підлягають грошові доходи громадян, одержані ними в гривнях на території України і які не мають разового характеру, розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі.

Індексація розміру аліментів, визначеного судом у твердій грошовій сумі, проводиться за рахунок коштів платника аліментів.

Індексація розміру аліментів, визначеного судом у твердій грошовій сумі, здійснюється підприємствами, установами, організаціями, фізичними особами, фізичними особами-підприємцями, які проводять відповідні відрахування аліментів із доходу платника аліментів.

Вказані новели ЗУ «Про індексацію грошових доходів» вирішили тривалу колізію в законодавстві, відповідно до якої в законодавстві був відсутній механізм індексації аліментів, передбаченої СК.

3.12. У чому різниця норм ч. 2 ст. 191 СК та ч. 1, 3 ст. 195 СК при стягненні заборгованості за аліментами?

Відповідно до ч. 2 ст. 191 СК аліменти за минулий час можуть бути присуджені, якщо позивач надасть суду докази того, що він вживав заходів щодо одержання аліментів з відповідача, але не міг їх одержати у зв'язку з ухиленням останнього від їх сплати. У цьому разі суд може присудити аліменти за минулий час, але не більше як за десять років.

Згідно із ч. 1, 3 ст. 195 СК заборгованість за аліментами, присудженими у частці від заробітку (доходу), визначається виходячи з фактичного заробітку (доходу), який платник аліментів одержував за час, протягом якого не провадилося їх стягнення, незалежно від того, одержано такий заробіток (дохід) в Україні чи за кордоном. Розмір заборгованості за аліментами обчислюється державним виконавцем, приватним виконавцем, а в разі виникнення спору – судом.

Таким чином, правовою підставою звернення за позовом за ч. 3 ст. 195 СК є виникнення заборгованості після ухвалення рішення про стягнення аліментів під час виконавчого провадження. Суть пред'явленого позову зводиться до оцінки дій виконавця щодо правильності нарахування аліментів відповідно до рішення суду.

Аліменти за минулий час стягуються відповідно до ч. 2 ст. 191 СК за період до звернення з позовом. У цьому випадку рішення про стягнення аліментів або відсутнє, або ж охоплює лише наступний період.

Також слід урахувати, що при наявності рішення суду про стягнення аліментів розмір заборгованості за аліментами визначається державним виконавцем за місцем виконання рішення на підставі виконавчого листа та стягнення такої заборгованості проводиться в межах виконавчого провадження. Підстави для прийняття додаткового рішення суду про стягнення заборгованості за аліментами відсутні.

Така правова позиція викладена в ухвалі ВСС України від 30.10.2013 у справі № 6–21778св13.

(<http://reyestr.court.gov.ua/Review/34640789>)

3.13. Яка формула нарахування пені за несвоєчасну сплату аліментів?

Відповідно до постанови ВП ВС від 25.04.2018 у справі № 572/1762/15-ц (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75296544>) сума

пені за несплату або несвоєчасну сплату аліментів має розраховуватися за формулою:

$S = (A_1 \times 1\% \times Q_1) + (A_2 \times 1\% \times Q_2) + \dots + (A_n \times 1\% \times Q_n)$, де:

S – загальна сума пені за несплату або прострочення сплати аліментів обраховується позивачем на момент подачі позову;

A_1 – нарахована сума аліментів за перший місяць;

Q_1 – кількість днів прострочення сплати суми аліментів за перший місяць;

A_2 – нарахована сума аліментів за другий місяць;

Q_2 – кількість днів прострочення сплати аліментів за другий місяць;

A_n – нарахована сума аліментів за останній місяць перед подачею позову;

Q_n – кількість днів прострочення сплати аліментів за останній місяць.

3.14. Яким чином слід застосовувати обмеження в 100% заборгованості при нарахуванні пені?

Ураховуючи формулу нарахування пені, запропоновану в постанові ВП ВС від 25.04.2018 у справі № 572/1762/15-ц (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75296544>), обмеження пені (100% заборгованості), передбачене ч. 1 ст. 196 СК, повинне застосовуватися до нарахованої пені за кожен місяць окремо.

Наприклад. Особа має заборгованість по аліментах за січень, лютий 2018 року по 1000 грн за кожен місяць. Умовно пеня нараховується по 01.06.2018.

Формула пені: $S = (A_1 \times 1\% \times Q_1) + (A_2 \times 1\% \times Q_2)$

A_1 (заборгованість за січень) – 1000 грн, Q_1 – кількість днів прострочення – 120 днів (з 01.02.2018 року по 01.06.2018 року). Пеня за вказаний місяць становитиме $1000 \times 1\% \times 120 = 1200$ грн. З огляду на положення ч. 1 ст. 196 СК розмір пені слід обмежити до 100% заборгованості, тобто до 1000 грн.

A_2 (заборгованість за лютий) – 1000 грн, Q_2 – кількість днів прострочення – 89 днів (з 01.03.2018 по 01.06.2018). Пеня за вказаний місяць становитиме $1000 \times 1\% \times 89 = 890$ грн. Розмір пені не перевищує 100% заборгованості, а тому не підлягає зменшенню і буде стягнуто в сумі 890 грн.

Загальна сума пені за січень, лютий 2018 року = 1890 грн.

3.15. Чи обмежується період нарахування пені за несвоєчасну сплату аліментів?

Позиція ВП ВС у постанові від 25.04.2018 у справі № 572/1762/15-ц (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75296544>) зводиться до того, що у ст. 196 СК України не встановлено жодних обмежень періоду нарахування такої пені.

3.16. Яким чином розрахувати пеню у випадку застосування до боржника штрафу, передбаченого ч. 14 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження»?

Розглянемо це питання на прикладі.

Боржник має заборгованість зі сплати аліментів за 2018 рік у сумі по 1000 грн на місяць протягом року. Загальна сума заборгованості – 12000 грн. 05.01.2019 згідно із ч. 14 ст. 71 ЗУ «Про виконавче провадження» до нього застосовано штраф у сумі 20% заборгованості, тобто 2400 грн.

Стягувач ставить питання про стягнення суми пені по 10.01.2019.

Відповідно до ч. 1 ст. 196 СК у разі виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості.

У разі застосування до особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, заходів, передбачених частиною чотирнадцятою статті 71 Закону України «Про виконавче провадження», максимальний розмір пені повинен дорівнювати різниці між сумою заборгованості та розміром застосованих заходів примусового виконання, передбачених частиною чотирнадцятою статті 71 Закону України «Про виконавче провадження».

Згідно із ч. 14 ст. 71 ЗУ «Про виконавче провадження» за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за один рік, виконавець вносить постанову про накладення на боржника штрафу у розмірі 20 відсотків суми заборгованості зі сплати аліментів.

За наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за два роки, виконавець виносить постанову про накладення на боржника штрафу у розмірі 30 відсотків суми заборгованості зі сплати аліментів.

За наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки, виконавець виносить постанову про накладення на боржника штрафу у розмірі 50 відсотків суми заборгованості зі сплати аліментів.

Суми штрафів, передбачених цією частиною, стягуються з боржника у порядку, передбаченому цим Законом, і перераховуються стягувачу.

Починаємо рахувати.

Місяць	Заборгованість	Кількість днів прострочення	Пеня (не може перевищувати 100% заборгованості)
Січень	1000	344	1000
Лютий	1000	316	1000
березень	1000	285	1000
квітень	1000	255	1000
травень	1000	224	1000
червень	1000	194	1000
липень	1000	163	1000
серпень	1000	132	1000
вересень	1000	102	1000
жовтень	1000	71	710
листопад	1000	41	410
грудень	1000	10	100
Сума пені за рік			10220

Таким чином сума пені становить 10 220 грн.

Разом із тим, державним виконавцем до боржника застосовано штраф у сумі 2 400 грн.

Таким чином, розмір пені складає $10\,220 \text{ грн} - 2\,400 \text{ грн} = 7\,820 \text{ грн}$.

3.17. Чи підлягають стягненню аліменти на повнолітнього сина, доньку з батька, позбавленого батьківських прав?

Відповідно до ч. 2,3 ст. 166 СК особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини.

При задоволенні позову щодо позбавлення батьківських прав суд одночасно приймає рішення про стягнення аліментів на дитину.

Вказана норма передбачає стягнення аліментів саме на дитину, тобто до досягнення нею повноліття. В цьому випадку законодавець передбачає «обов'язок щодо утримання дитини» і відсилає до глави 15 СК, при цьому відсутні підстави поширювати її дію на главу 16 СК, який передбачає «обов'язок утримувати повнолітніх дочку, сина».

Вказане підтверджується і тим, що одночасний розгляд питання про позбавлення батьківських прав (особа може бути позбавлена батьківських прав лише щодо дитини, яка не досягла вісімнадцяти років) та стягнення аліментів на повнолітню дитину (особи, яка досягла 18 років) є неможливим.

3.18. Як повернути сплачені за рішенням суду аліменти у випадку, якщо в наступному суд встановив, що платник аліментів не є рідним батьком дитини?

У п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 3 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06/print>) «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України» роз'яснено, що відповідно до ст. 140 СК України стягнення за рішенням суду з особи, записаної батьком або матір'ю, аліментів на дитину не є перешкодою для звернення до суду з позовом про виключення відомостей про них як батька або матері з актового запису про народження цієї дитини.

Задоволення судом зазначених вимог може бути підставою для перегляду рішення про стягнення аліментів у зв'язку з нововиявленими обставинами (п. 1 ч. 2 ст. 361 ЦПК України).

Така позиція викладена в ухвалі ВССУ від 21.10.2015 у справі № 6-32012ск15 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/52807571>)

Відповідно до ч. 3 ст. 444 ЦПК суд вирішує питання про поворот виконання, якщо за результатами перегляду судового рішення за но-

вовиявленими або виключними обставинами він: 1) закриває провадження у справі; 2) залишає позов без розгляду; 3) відмовляє в позові повністю; 4) задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі.

Разом із тим, відповідно до ч. 2 ст. 445 ЦПК України у справах про стягнення аліментів поворот виконання не допускається незалежно від того, в якому порядку ухвалено рішення, за винятком випадків, коли рішення було обґрунтоване на підроблених документах або на завідомо неправдивих відомостях позивача.

Таким чином, за відсутності відомостей про те, що на час розгляду справи про стягнення аліментів мати знала про те, що відповідач не є батьком дитини, повернути сплачені аліменти на підставі ст. 444, 445 ЦПК України не видається можливим.

На нашу думку, в цьому випадку доцільно ставити питання про повернення безпідставно отриманих коштів за аналогією з ч. 2 ст. 82 СК України.

3.19. У чому різниця між аліментами та додатковими витратами на дитину?

Сплата аліментів ґрунтується на безумовному обов'язку батьків утримувати своїх дітей до досягнення ними повноліття. Достатніми умовами сплати аліментів є відносини батько-дитина (до 18 років).

Для призначення додаткових витрат наведені обставини відносини є лише однією з умов. Додатковою умовою має бути наявність особливих обставин (розвиток здібностей дитини, хвороба, каліцтво тощо).

До участі в додаткових витратах на утримання дитини, викликаних особливими обставинами (розвитком її здібностей, хворобою, каліцтвом тощо), можна притягати лише батьків. У цих випадках йдеться про фактично зазначені або передбачувані витрати, тому їх необхідно визначати у твердій грошовій сумі. При одночасному розгляді вимог про стягнення аліментів і додаткових витрат вони мають бути визначені у рішенні окремо (постанова Пленуму ВС України від 15.05.2006 № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06/print>)).

До таких витрат не відносяться, зокрема, вартість поїздки та відпочинку на морі, придбаних медикаментів першої необхідності

і харчування (Постанова ВС від 17.01.2019 у справі № 720/1119/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/79231982>)).

Разом із тим, якщо така поїздка передбачена умовами лікування від хвороби, такі витрати підпадатимуть під дію вказаної статті.

3.20. Як обрати спосіб стягнення додаткових витрат?

На відміну від стягнення аліментів на дитину, строк стягнення додаткових витрат пов'язаний з фактом існування особливих обставин.

Такі обставини могли відбутися в минулому і повністю закінчитися на момент розгляду справи (дитина вилікувалася, закінчила навчання), продовжити своє існування ще протягом певного строку (дитина продовжує лікування, навчання), продовжити своє існування безстроково (каліцтво дитини).

Відповідно до цього суд і приймає рішення при обранні способу сплати додаткових витрат: разово, періодично або постійно.

При цьому слід урахувати, що такі витрати в будь-якому випадку не можуть стягуватися після досягнення дитиною повноліття.

3.21. Чи підлягають стягненню додаткові витрати, передбачені ст. 185 СК, на повнолітнього сина, доньку?

У випадках, коли дитина потребує матеріальної допомоги у зв'язку з навчанням до досягнення нею двадцяти трьох років, правила статті 185 СК України не застосовуються, зазначені правовідносини регулюються статтею 199 цього Кодексу.

(Постанова ВС України від 24.02.2016 у справі № 6–1296цс15) (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/56454666>)

Аналогічний підхід слід застосовувати і до витрат, пов'язаних з лікуванням, каліцтвом повнолітнього сина, дочки. В цьому випадку ст. 185 СК не застосовується, однак не виключається відшкодування таких витрат у порядку ст. 198 СК.

3.22. Які підстави стягнення аліментів на повнолітнього сина та доньку?

Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчатися після досягнення повноліття (незалежно від

форми навчання), виникає за обов'язкової сукупності таких юридичних фактів: досягнення дочкою, сином віку, який перевищує 18, але є меншим 23 років; продовження ними навчання; потреба у зв'язку з цим у матеріальній допомозі; наявність у батьків можливості надавати таку допомогу. Відповідно до ч. 3 ст. 199 СК право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів мають самі дочка, син, які продовжують навчатися, а також той із батьків, з яким вони проживають. У разі заявлення позову одним із батьків суд може залучити до участі у справі (якщо залежно від її обставин визнає необхідним) повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчатися і на користь яких у зв'язку з цим стягуються аліменти (п. 20 Постанови Пленуму ВС України від 15.05.2006 № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06/print>)).

3.23. Чи потрібно при вирішенні спору про стягнення аліментів на повнолітнього сина, доньку зазначати в резолютивній частині рішення період стягнення «але не довше, ніж до досягнення 23 років»?

У своїх рішеннях суди, визначаючи період стягнення аліментів, переважно застосовують наступне формулювання: «на період навчання, але не пізніше досягнення 23 років». І якщо період навчання не викликає сумніву, то обмеження «до досягнення 23 років» є дискусійним. Противники такої позиції вказують на те, що резолютивна частина не містить інформації про дату закінчення навчання, а тому неможливо встановити, яка подія настане раніше – закінчення навчання або 23-річчя дитини.

Аргументуючи позицію щодо застосування обмеження в 23 роки, суди посилаються на те, що навчання може бути закінчено пізніше (академічна відпустка (за станом здоров'я, призовом на строкову військову службу у разі втрати права на відстрочку від неї, сімейними обставинами тощо) чи продовжено (продовження навчання в магістратурі), тому аліменти підлягають стягненню на період навчання, але не більше як до досягнення 23 років.

У постанові від 08.02.2018 у справі № 205/1302/16-ц ВС (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72199190>) виклав правову позицію,

згідно з якою аліменти стягнуто судом саме на час навчання, тривалість якого може змінюватися (зокрема у випадку відрахування з ВНЗ чи інших підстав) та контролюватиметься в межах процедури виконавчого провадження, а встановлений судом період стягнення аліментів до 23-річчя дитини є преклюзивним та має на меті захист прав відповідача у випадку продовження навчання дитини після досягнення нею вказаного віку.

Таким чином, ВС дотримується думки, що період стягнення аліментів слід визначати до 23-річчя дитини.

При цьому, на нашу думку, не може йтися про будь-яке навчання, а лише навчання в цьому ж навчальному закладі на тих же умовах. Стягнення призначених аліментів не може продовжуватися, якщо дитина вступає в інший навчальний заклад, оскільки в цьому випадку автоматично змінюються вихідні дані для розрахунку аліментів (вартість навчання, можливість отримання стипендії, гуртожитку тощо). Це питання підлягає окремому вирішенню в суді.

Супутнім із цим є питання про те, чи зберігається за платником аліментів обов'язок сплачувати аліменти за період, протягом якого він тимчасово не навчається (канікули, академічна відпустка тощо).

У постанові від 23.01.2019 у справі № 346/103/17 ВС (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/79516702>) зазначив, що змістом статті 199 СК України законодавцем визначено обов'язок батьків утримувати повнолітніх дітей, які продовжують навчатись, тобто на весь період навчання, який охоплює період від вступу до закінчення чи відрахування з навчання.

Таким чином, висновок суду першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, щодо звільнення відповідача від обов'язку сплачувати аліменти під час перебування дитини на канікулах є таким, що не відповідає нормам матеріального права.

З урахуванням такої позиції ВС канікули та академічна відпустка не припиняють виплату аліментів, оскільки не означають закінчення навчання, а лише є перервою в навчанні.

Проте іншої думки дотримується Мін'юст у своїх роз'ясненнях: *«Якщо дочка, син навчаються на денному відділенні, аліменти можуть бути присуджені їм щомісячно, але без урахування часу канікул»* (<http://old.minjust.gov.ua/29374>).

Таким чином, можна прогнозувати наявність судових спорів з органами ДВС щодо виконання рішення суду про стягнення аліментів на повнолітніх.

На нашу думку, під час академічної відпустки аліменти все ж не повинні сплачуватися. Умовою призначення аліментів на повнолітнього є сукупність таких обставин, як навчання повнолітнього і його потреба в матеріальній допомозі, що є предметом дослідження в суді і яку суд враховує при визначенні конкретного розміру аліментів. Надання повнолітньому академічної відпустки істотно впливає на його потребу в матеріальній допомозі (протягом цього періоду особа не потребує придбання підручників, припиняється проживання в гуртожитку, а отже і його оплата, припиняється сплата стипендії тощо). Відтак, рішення суду щодо призначення такому повнолітньому аліментів втрачає свою актуальність.

3.24. Як визначити можливість батьків стягувати аліменти на повнолітніх сина, доньку?

У постанові ВС у справі № 766/47/16-ц від 28 лютого 2018 року (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72938559>) визначив формулу, на підставі якої суд повинен встановити «наявність у батьків можливості надавати допомогу».

Розрахунок повинен бути проведений шляхом віднімання від середньої заробітної плати платника аліментів його доведених витрат та розміру прожиткового мінімуму.

«Середня заробітна плата відповідача становить 5041 грн 76 коп., доведені витрати становлять 2860 грн 44 коп., прожитковий мінімум для працездатних осіб встановлено з 1 січня 2016 року у розмірі 1378 гривень. Таким чином, Верховний Суд доходить висновку, що ОСОБА_4 має змогу сплачувати аліменти на дружину у розмірі 1/8 частини від усіх видів заробітку, оскільки після сплати вказаних витрат дохід відповідача залишатиметься вищим від прожиткового мінімуму».

3.25. Хто є належним позивачем у спорі про стягнення аліментів на повнолітніх сина, доньку?

Відповідно до ч. 3 ст. 199 СК право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів має той з батьків, з ким проживає дочка, син, а також самі дочка, син, які продовжують навчання.

Отже, належним позивачем у цій справі є як повнолітній син, донька, так і один із батьків, з ким він (вона) проживає.

Обставина щодо проживання повнолітнього сина, доньки з матір'ю розкрита в Постанові ВС від 21.11.2018 у справі № 583/664/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78110761>).

«Доводи заявника про те, що ОСОБА_4 не має права на подання позову, оскільки їхня дочка проживає окремо від батьків, відхилені Верховним Судом, оскільки судами першої та апеляційної інстанції встановлено, що мати та дочка зареєстровані за однією адресою, а проживання дочки за іншою адресою зумовлено навчанням на денній формі у вищому навчальному закладі та має тимчасовий характер».

3.26. Чи застосовується «мінімальний гарантований розмір аліментів» у спорах про стягнення аліментів на повнолітнього сина, дочку?

Категорія «мінімальний гарантований розмір аліментів», передбачена главою 15 СК і відноситься до аліментів на утримання дитини. Така величина встановлена законодавцем, виходячи з наявності у батьків безумовного обов'язку утримувати дитину до досягнення нею повноліття.

У свою чергу, після досягнення повноліття відсутній безумовний обов'язок батьків утримувати сина, дочку. Останні повинні доводити наявність додаткових обставин (наприклад, навчання), обґрунтовувати необхідну суму матеріальної допомоги. При розрахунках може бути встановлено, що їх розмір є меншим $\frac{1}{2}$ прожиткового мінімуму.

Таким чином, поширення категорії «мінімальний гарантований розмір аліментів» на стягнення аліментів на утримання повнолітнього сина і дочки (глава 16) є безпідставним.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 182 СК мінімальний гарантований розмір аліментів становить 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 СК правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття.

Законом встановлені прожиткові мінімуми для дітей віком до 6 років, від 6 до 18 років та на працездатних осіб. Прожитковий мінімум на повнолітніх дочку та сина законом не передбачено.

Таким чином, зістикувати ч. 2 ст. 182 СК до аліментів на повнолітніх дочки та сина фізично неможливо, оскільки в цьому випадку неможливо розрахувати розмір такої величини.

3.27. Яку норму СК (ст. 185 або ст. 199) необхідно застосовувати для відшкодування витрат на навчання повнолітнього сина, доньки?

Це питання фактично було розкрито в розділі «Чи підлягають стягненню додаткові витрати, передбачені ст. 185 СК, на повнолітню дитину?»

У випадках, коли дитина потребує матеріальної допомоги у зв'язку з навчанням до досягнення нею двадцяти трьох років, правила статті 185 СК України не застосовуються, зазначені правовідносини регулюються статтею 199 цього Кодексу. (Постанова ВС України від 24.02.2016 у справі № 6–1296цс15) (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/56454666>)

3.28. Які умови утримання дітьми своїх батьків?

Умови утримання дітьми своїх батьків: обов'язок виплачувати аліменти батькам може бути покладено лише на повнолітніх дітей; потреба матеріальної допомоги полягає в тому, що батьки не мають можливості забезпечити своє гідне існування у зв'язку із відсутністю пенсій чи їх низьким розміром, а також у зв'язку з відсутністю у них інших джерел існування; непрацездатність батьків (особи, які досягли встановленого статтею 26 цього Закону пенсійного віку, або особи з інвалідністю, а також особи, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника відповідно до закону (ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»); відсутні обставини для звільнення дітей від обов'язку утримувати своїх батьків.

Слід звернути увагу на те, що ст. 202 СК імперативно встановлює саме обов'язок, а не право щодо сплати аліментів.

У свою чергу, обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги (ст. 202 СК), не є абсолютним. У зв'язку з цим суд на вимогу дочки, сина, до яких пред'явлено позов про стягнення аліментів, зобов'язаний перевірити їхні доводи про ухилення батьків від виконання своїх обов'язків щодо них (ст. 204 СК).

Відповідно до новел, передбачених ч. 1 ст. 204 СК, дочка, син звільняються судом від обов'язку утримувати матір, батька та обов'язку брати участь у додаткових витратах, якщо буде встановлено, що мати, батько не сплачували аліменти на утримання дитини, що призвело до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три роки, і така заборгованість є непогашеною на момент прийняття судом рішення про визначення розміру аліментів на батьків.

Згідно з ч. 2 ст. 205 СК при визначенні розміру аліментів на непрацездатних батьків необхідно враховувати можливість отримання ними матеріальної допомоги від інших дітей, до яких не пред'явлено позову про стягнення аліментів, а також від дружини, чоловіка та своїх батьків.

3.29. Чи має право батько, який має кількох повнолітніх дітей, пред'являти вимогу про стягнення аліментів до однієї з них?

Позов про стягнення аліментів може бути пред'явлений:

до одного з дітей

до кількох з дітей

до всіх дітей разом

Позов про стягнення аліментів може бути пред'явлений до одного з дітей; до кількох з дітей; до всіх дітей разом.

У випадку пред'явлення позову до одного з дітей суд за власною ініціативою має право притягнути до участі у справі інших дітей незалежно від того, пред'явлено до них позов чи ні.

3.30. Чи підлягають стягненню аліменти на батьків, якщо їх дохід перевищує розмір прожиткового мінімуму?

Законодавством не визначено обмеження в отриманні аліментів у разі, якщо отримуваний дохід батьків, на користь яких стягуються аліменти, перевищує розмір прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Відповідно до ч. 1 ст. 202 СК України повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які непрацездатні і потребують матеріальної допомоги.

Законодавець пов'язує обов'язок дітей утримувати батьків з огляду на дві обставини: коли батьки непрацездатні та якщо вони потребують матеріальної допомоги, і законодавством не визначено обмеження в отриманні аліментів у разі, якщо отримуваний дохід батьків, на користь яких стягуються аліменти, перевищує розмір прожиткового мінімуму для осіб, котрі втратили працездатність.

Така позиція викладена в ухвалі ВССУ від 11.03.2015 у справі № 6–329св15 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/43115457>)

3.31. Які умови сплати аліментів на дружину?

Умовами сплати аліментів на дружину є:

1) непрацездатність одного з подружжя (вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є інвалідом I, II чи III групи);

2) потреба у матеріальній допомозі (нужденність), якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом (ч. 4 ст. 75 СК);

3) здатність другого з подружжя надати матеріальну допомогу (рівень доходів того з подружжя, який повинен надавати утримання, знаходження на його утриманні інших осіб (неповнолітніх дітей, батьків, інших родичів тощо)).

3.32. Чи підлягають стягненню аліменти на одного з подружжя (ст. 75 СК), якщо її дохід перевищує розмір прожиткового мінімуму?

Право на утримання (аліменти) має непрацездатна особа, яка не забезпечена прожитковим мінімумом.

За положеннями ч. 2–4 статі 75 СК України право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу. Непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є інвалідом I, II чи III групи. Один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом.

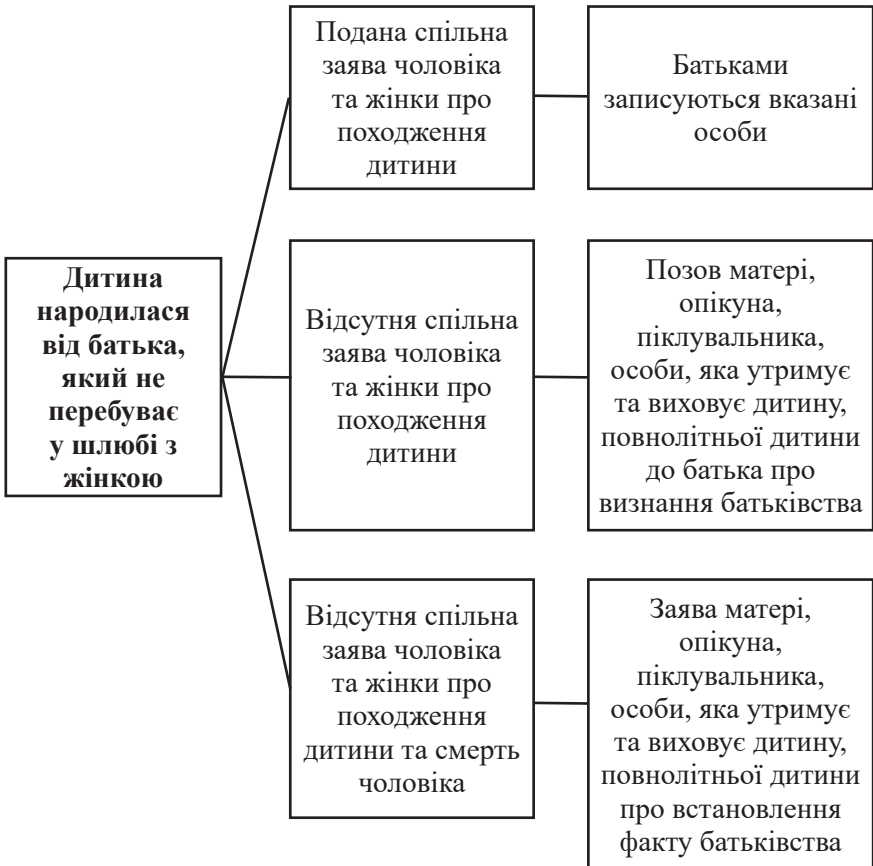
Аналіз указаних норм матеріального права дає підстави для висновку, що право на утримання (аліменти) має непрацездатна особа, яка не забезпечена прожитковим мінімумом.

Така позиція викладена в ухвалі ВС України від 17.05.2018 у справі № 766/4061/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74158190>)

РОЗДІЛ 4.

Батьківство

4.1. Яким чином визначається походження дитини від батька, який не перебуває в шлюбі з матір'ю?

Загальним правилом дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя (ч. 1 ст. 122 СК).

Однак трапляються випадки народження дитини від батька, який не перебуває у шлюбі з жінкою. Правила визначення батьківства в цьому випадку регулюється ст. 125, 126, 128, 130 СК.

Зокрема, якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження нею дитини.

Якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від батька визначається: 1) за заявою матері та батька дитини; 2) за рішенням суду.

У разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, факт його батьківства може бути встановлений за рішенням суду.

Заява про встановлення факту батьківства приймається судом, якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до частини першої статті 135 цього Кодексу.

Заява про встановлення факту батьківства може бути подана особами, зазначеними у частині третій статті 128 цього Кодексу.

4.2. В якому випадку виникає право звернутися до суду з позовом про визнання батьківства?

Відповідно до п. 4 Пленуму ВС України від 15.05.2006 № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06/print>) справи про визнання батьківства суд розглядає у позовному провадженні. У таких справах позови осіб, зазначених у ч. 3 ст. 128 СК, приймаються до судового розгляду, якщо:

- дитина народжена матір'ю, яка не перебуває у шлюбі, немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду і запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень учинено за прізвищем матері, а ім'я та по батькові дитини записано за вказівкою матері (ч. 1 ст. 135 СК);
- у разі смерті матері, а також за неможливості встановити місце її проживання, запис про неї та про батька дитини вчинено за заявою родичів, інших осіб або уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина (ч. 1 ст. 135 СК);

- батьки дитини невідомі і запис про них у Книзі реєстрації народжень учинено за рішенням органу опіки та піклування (ч. 2 ст. 135 СК).

4.3. Чи є позитивний висновок генотипоскопічної експертизи достатнім доказом для визнання батьківства особи?

Відповідно до абз. 2 п. 9 Пленуму ВС України від 15.05.2006 № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06/print>) питання щодо походження дитини суд вирішує на підставі будь-яких доказів про це. Висновки експертизи, у тому числі судово-генетичної, необхідно оцінювати з урахуванням положень ст. 212 ЦПК, згідно з якою жоден доказ не має для суду наперед установленого значення, він оцінює докази в їх сукупності, а результати оцінки відображає в рішенні з наведенням мотивів їх прийняття чи відхилення.

У свою чергу, судова практика останніх років дає підстави для однозначного висновку, що висновок генотипоскопічної експертизи є «королевою» доказів цієї категорії справ.

4.4. В якому провадженні визначається батьківство померлого батька, матері?

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 315, п. 5 ч. 2 ст. 293 ЦПК суд розглядає таку категорію справ у порядку окремого провадження.

Однак при наявності спору про право спір розглядається в порядку позовного провадження.

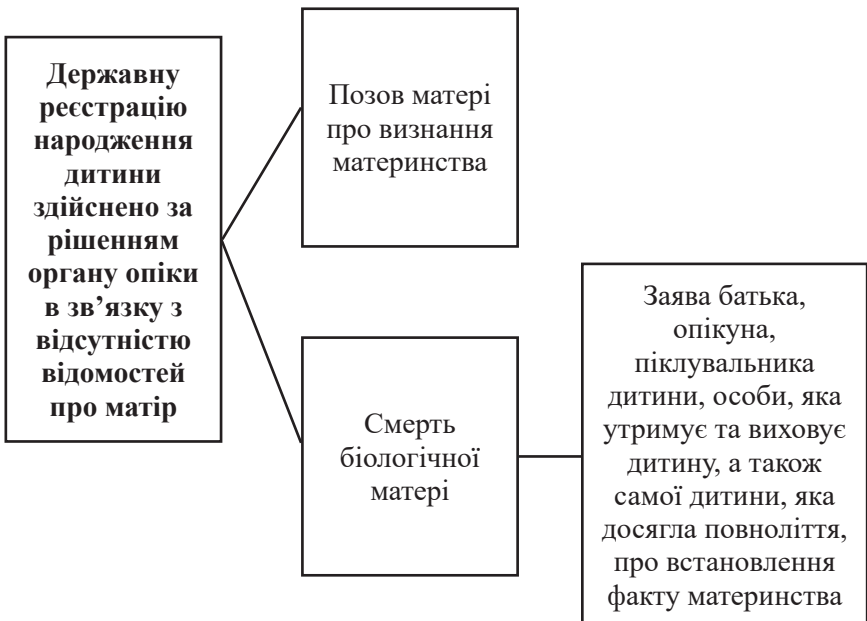
4.5. Яким чином встановлюється батьківство дітей, які народилися до набрання чинності СК України?

Відповідно до п. 3 Пленуму ВС України від 15.05.2006 № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06/print>) оскільки підстави для визнання батьківства за рішенням суду, зазначені у ст. 128 СК, істотно відрізняються від підстав його встановлення, передбачених у ст. 53 КпШС, суди, вирішуючи питання про те, якою нормою

слід керуватися при розгляді справ цієї категорії, повинні виходити з дати народження дитини.

Так, при розгляді справ про встановлення батьківства щодо дитини, яка народилася до 1 січня 2004 р., необхідно застосовувати відповідні норми КпШС, беручи до уваги всі докази, що достовірно підтверджують визнання відповідачем батьківства, в їх сукупності, зокрема, спільне проживання й ведення спільного господарства відповідачем та матір'ю дитини до її народження, спільне виховання або утримання ними дитини.

4.6. Яким чином визнати материнство у випадку, якщо державну реєстрацію народження дитини здійснено за рішенням органу опіки в зв'язку з відсутністю відомостей про матір?

За загальним правилом дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя (ч. 1 ст. 122 СК).

Однак трапляються випадки реєстрації народження дитини за рішенням органу опіки та піклування в зв'язку з відсутністю відомостей про матір. У цьому випадку встановлення материнства відбувається відповідно до ст. 131, 132 СК.

Особа, яка вважає себе матір'ю дитини, може подати до суду заяву про визнання свого материнства, якщо запис про матір дитини вчинено відповідно до частини другої статті 135 цього Кодексу.

У разі смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини, факт її материнства може бути встановлений за рішенням суду.

Заява про встановлення факту материнства приймається судом, якщо запис про матір дитини у Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до частини другої статті 135 цього Кодексу.

Заява про встановлення факту материнства може бути подана батьком, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, а також самою дитиною, яка досягла повноліття.

4.7. Яким чином здійснюється оспорення батьківства після смерті особи, яка записана батьком?

Оспорення батьківства за ст. 137 СК можливе у разі:

подання ним письмового заперечення свого батьківства до народження дитини;

пред'явлення ним за життя позову до суду про виключення запису про нього як батька дитини;

відсутності у нього з поважних причин інформації про запис батьком дитини.

Відповідно до ч. 1–3 ст. 137 СК якщо той, хто записаний батьком дитини, помер до народження дитини, оспорити його батьківство мають право його спадкоємці, за умови подання ним за життя до нотаріуса заяви про невизнання свого батьківства.

Якщо той, хто записаний батьком дитини, помер після пред'явлення ним позову про виключення свого імені як батька з актового запису про народження дитини, позовну заяву можуть підтримати в суді його спадкоємці.

Якщо через поважні причини особа не знала про те, що записана батьком дитини, і померла, оспорити батьківство можуть її спадкоємці: дружина, батьки та діти.

Про наявність обставин, передбачених ч. 3 ст. 137 СК, можуть свідчити, зокрема, відсутність у померлого відомостей про вагітність дружини (Постанова ВС від 15.03.2018 у справі № 642/6007/16-ц (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73000998>)).

Предметом доказування у такій справі є відсутність кровного споріднення з між померлим батьком і дитиною.

4.8. Які строки давності у справах про визнання батьківства?

Відповідно до ст. 20 СК до вимог, що впливають із сімейних відносин, позовна давність не застосовується, крім випадків, передбачених частиною другою статті 72 (до вимоги про поділ майна, заявленої після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність у три роки), частиною другою статті 129 (до вимоги про визнання батьківства застосовується позовна давність в один рік, яка починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про своє батьківство), частиною третьою статті 138 (до вимоги матері про внесення змін до актового запису про народження дитини встановлюється позовна давність в один рік, яка починається від дня реєстрації народження дитини), частиною третьою статті 139 цього Кодексу (до вимоги про визнання материнства встановлюється позовна давність в один рік, яка починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися, що є матір'ю дитини).

У випадках, передбачених частиною першою цієї статті, позовна давність застосовується судом відповідно до ЦК України, якщо інше не передбачено цим Кодексом.

4.9. Чи можуть бути затверджені мирові угоди у справах про визнання батьківства?

У справах визнання батьківства суд не може визнавати мирові угоди

Якщо відповідач виявить бажання добровільно подати заяву до органу РАЦС про реєстрацію свого батьківства, суд має відкласти розгляд справи або оголосити перерву на строк, необхідний для вирішення питання в такому порядку

У разі надання нового свідоцтва про народження дитини – закрити провадження у справі за відсутністю підстав для її судового розгляду

РОЗДІЛ 5.

Виховання дитини

5.1. Яким чином здійснюється усиновлення у випадку, якщо на обліку для можливого усиновлення перебувають рідні брати та сестри?

Судам слід з'ясувати факт наявності у дитини, яка усиновлюється, братів та сестер, поставлених на облік для можливого усиновлення, і якщо вони є, з'ясувати наявність обставин, що мають істотне значення, які згідно з ч. 2 ст. 210 СК дозволяють суду за згодою органу опіки та піклування постановити рішення про усиновлення когось із них або усиновлення їх різними особами.

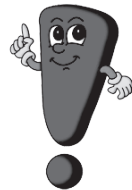
За відсутності відповідних обставин усиновлення дитини на порушення ч. 1 ст. 210 СК є перешкодою для ухвалення рішення про усиновлення, а в разі його ухвалення – є підставою для його скасування.

5.2. У чому різниця між скасуванням усиновлення та визнанням усиновлення недійсним?

Недійсність усиновлення	Скасування усиновлення
<p>1. Без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною.</p> <p>2. Усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, які виникають у результаті усиновлення (фіктивне усиновлення).</p> <p>3. Було проведено на підставі піддроблених документів.</p> <p>4. У разі відсутності згоди на усиновлення осіб, зазначених у статтях 220–222 СК.</p> <p>5. На момент усиновлення другий із подружжя не мав наміру продовжувати з ним шлюбні відносини.</p>	<p>1. Воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання.</p> <p>2. Дитина страждає на недоумство, психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювач не знав і не міг знати на час усиновлення.</p> <p>3. Між усиновлювачем і дитиною склалися, незалежно від волі усиновлювача, стосунки, які роблять неможливими їхнє спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків.</p>

5.3. У чому полягає таємниця усиновлення?

Суд повинен роз'яснити заінтересованим особам у справі положення законодавства щодо **збереження таємниці усиновлення** та попередити їх про **відповідальність за розкриття такої таємниці**.

Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 313 ЦПК України для забезпечення таємниці усиновлення у випадках, установлених Сімейним кодексом України, суд розглядає справу в закритому судовому засіданні.

Відповідне рішення суду не вноситься до Єдиного державного реєстру судових рішень.

5.4. Чи зберігається за дитиною після позбавлення батьківських прав її батьків право користування житлом, в якому вона проживала, у разі поміщення її на виховання в дитячий заклад, до родичів, опікуна чи піклувальника?

Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 71 ЖК, п. 3 ч. 1 ст. 247, п. 2 ч. 1 ст. 248 СК України житлове приміщення зберігається за тимчасово відсутнім наймачем або членами його сім'ї понад шість місяців у випадках влаштування дитини (дітей) на виховання до родичів, опікуна чи піклувальника, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – протягом усього часу їх перебування у родичів, опікуна чи піклувальника, прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу, закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Дитина-сирота і дитина, позбавлена батьківського піклування, яка проживає у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі, прийомній сім'ї, має право на збереження права користування житлом, у якому вона раніше проживала.

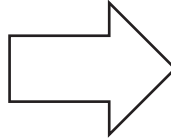
Дитина, над якою встановлено опіку або піклування, має право на збереження права користування житлом, у якому вона проживала до встановлення опіки або піклування. У разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону.

Вирішення судом питання щодо забезпечення за дитиною зазначеного права не є обов'язковим, оскільки право дитини на збереження за нею права користування житлом встановлено законом і є безспірним.

5.5. Яким чином вирішити спір про батьківство у випадку, якщо відповідач ухиляється від проходження генотипоскопічної експертизи?

У разі ухилення особи, яка бере участь у справі, від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд залежно від того, хто із цих осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні.

У разі ухилення відповідача від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства, материнства суд має право постановити ухвалу про примусовий привід на проведення такої експертизи.

На відміну від попередньої редакції ст. 146 ЦПК України нова редакція ст. 109 ЦПК України не передбачає примусового приводу відповідача на експертизу у випадку його ухилення. Таким чином, у випадку неможливості проведення судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи без вилучення біологічного матеріалу відповідача правильним є висновок про доведеність факту батьківства останнього.

Схожа правова позиція викладена в постанові ВССУ від 04.10.2017 у справі №№ 760/3977/15-ц

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/69576966>

5.6. Що є підставою для позбавлення батьківських прав?

Відповідно до ст. 164 СК мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

- 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;
- 3) жорстоко поведуться з дитиною;
- 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- 6) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

Слід пам'ятати, що позбавлення батьківських прав допускається лише тоді, коли змінити поведінку батьків у кращий бік неможливо, і лише при наявності вини у діях батьків (постанова ВС від 13.03.2019 у справі № 631/2406/15-ц(<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80487429>)).

У свою чергу, заборгованість по сплаті аліментів сама по собі не може бути підставою для позбавлення батьківських прав (ухвала ВССУ від 27.11.2017 у справі № 428/10911/16-ц (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/70882614>)).

Досліджуючи обставини у справі, суду слід звернути особливу увагу на те, чи попереджався батько про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (ухвала ВССУ від 01.11.2017 у справі № 211/559/16-ц(<http://reyestr.court.gov.ua/Review/70882614>)).

При цьому факт заперечення батьком позовних вимог про позбавлення батьківських прав може свідчити про наявність у нього бажання піклуватись про свою дитину (ухвала ВССУ від 01.11.2017 у справі № 211/559/16-ц(<http://reyestr.court.gov.ua/Review/70882614>)).

При розгляді цієї категорії справ слід звернути увагу також на позицію ЄСПЛ, який зауважив, що оцінка загальної пропорційності будь-якого вжитого заходу, що може спричинити розрив сімейних зв'язків, вимагатиме від судів ретельної оцінки низки факторів та залежно від обставин відповідної справи вони можуть відрізнятися. Проте необхідно пам'ятати, що основні інтереси дитини є надзвичайно важливими. При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, в якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, в якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України», № 10383/09, § 100, від 16 липня 2015 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93).

Якщо рішення мотивується необхідністю захистити дитину від небезпеки, має бути доведено, що така небезпека справді існує. При ухваленні рішення про відібрання дитини від батьків може виникнути необхідність урахування низки чинників. Можливо, потрібно буде з'ясувати, наприклад, чи зазнаватиме дитина, якщо її залишать під опікою батьків, жорстокого поводження, чи страждатиме вона через відсутність піклування, через неповноцінне виховання та відсутність емоційної підтримки, або визначити, чи виправдовується встановлення державної опіки над дитиною станом її фізичного або психічного здоров'я. З іншого боку, той факт, що дитина може бути поміщена в середовище, більш сприятливе для її виховання, не виправдовує примусового відібрання її від батьків. Такий захід не можна також виправдовувати винятково посиланням на ненадійність ситуації, адже такі проблеми можна вирішити за допомогою менш радикальних заходів, не вдаючись до роз'єднання сім'ї, наприклад, забезпеченням цільової фінансової підтримки та соціальним консультуванням (рішення ЄСПЛ у справі «Савіні проти України», № 39948/06, § 50, від 18 грудня 2008 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454).

5.7. Чи допускається позбавлення батьківських прав щодо повнолітніх дітей?

Відповідно до п. 16 Пленуму ВС України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30.03.2007 № 3 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07/print>) особи можуть бути позбавлені батьківських прав лише щодо дитини, яка не досягла вісімнадцяти років.

5.8. Чи підлягають судовому розгляду спори щодо місця проживання неповнолітніх дітей?

Суд має право вирішувати такий спір лише щодо малолітньої дитини.

У судовій практиці трапляються випадки вирішення спорів щодо місця проживання неповнолітніх дітей.

Такий підхід є помилковим.

Відповідно до наведених норм ст. 160, 161 СК суд має право вирішувати такий спір лише щодо малолітньої дитини, оскільки місце проживання неповнолітньої дитини визначається нею самою.

Така позиція викладена в постанові ВС у справі № 537/5119/15-ц від 25.01.2018 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/71826278>).

5.9. Яке доказове значення має висновок органу опіки та піклування у сімейних спорах?

Відповідно до ч. 4, 5, 6 ст. 19 СК України при розгляді судом спорів щодо місця проживання дитини обов'язково є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою.

Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи.

Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

У цьому випадку суд у своєму рішенні обов'язково повинен навести мотиви такої незгоди.

5.10. Який орган опіки та піклування необхідно залучати при вирішенні спору про місце проживання дитини?

Для відповіді на це питання необхідно звернутися до п. 72 Постанови КМ України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» зі змінами, внесеними Постановою КМ № 800 від 03.10.2018 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>).

Відповідно до цього пункту для розв'язання спору між батьками щодо визначення місця проживання дитини один із батьків подає службі у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини заяву, копію паспорта, довідку з місця реєстрації (проживання), копію свідоцтва про укладення або розірвання шлюбу (у разі наявності), копію свідоцтва про народження дитини, довідку з місця навчання, виховання дитини, довідку про сплату аліментів (у разі наявності).

Працівник служби у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини проводить бесіду з батьками та відвідує дитину за місцем проживання, про що складає акт обстеження умов проживання за формою згідно з додатком 9, а також звертається до соціального за-

кладу та/або фахівця із соціальної роботи для забезпечення проведення оцінки потреб сім'ї з метою встановлення спроможності матері, батька виконувати обов'язки з виховання дитини та догляду за нею.

У разі коли батьки дитини проживають у межах різних адміністративно-територіальних одиниць, той із батьків, який подав заяву про визначення місця проживання дитини з ним, звертається до служби у справах дітей за місцем свого проживання (перебування) стосовно проведення обстеження його житлово-побутових умов і складення акта обстеження умов проживання. Зазначений акт передається заявником до служби у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини, працівник якої проводить з ним бесіду.

Після обстеження житлово-побутових умов, проведення бесіди з батьками та дитиною служба у справах дітей складає висновок про визначення місця проживання дитини і подає його органу опіки та піклування для прийняття відповідного рішення.

Системний аналіз наведених норм дає підстави для таких висновків.

Які існують підстави для складання висновку?

Висновок органу опіки та піклування складається після обстеження житлово-побутових умов, проведення бесіди з батьками та дитиною й перевірки зібраних документів.

Який орган опіки та піклування надає висновок?

Ключовим при вирішенні питання щодо визначення органу опіки та піклування є не місце проживання позивача та відповідача, а місце проживання дитини. В такому випадку органу опіки та піклування забезпечується можливість відвідати дитину за місцем її проживання.

Яким чином залучається той з батьків, який проживає у межах іншої адміністративно-територіальної одиниці?

Участь такого батька (матері) необхідна для обстеження його житлово-побутових умов, проведення бесіди.

Виконання такої вимоги залежить від ініціативи такого батька (матері).

Для обстеження житлово-побутових умов він зобов'язаний звернутися до служби у справах дітей за місцем свого проживання стосовно проведення обстеження його житлово-побутових умов і складання акту обстеження, в подальшому надіслати його органу опіки та піклування за місцем проживання дитини, який проводитиме бесіду з батьком (матір'ю).

Прогнозовано може виникнути ситуація, в якій батько (матір) ухилитиметься від участі при складанні висновку.

У цьому випадку його дії слід оцінювати з погляду норм ЦПК як неналежне виконання процесуальних обов'язків.

5.11. Чи підлягає застосуванню принцип 6 Декларації прав дитини (малолітня дитина не повинна, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, бути розлучена зі своєю матір'ю) у спорах про визначення місця проживання дитини?

Декларація прав дитини не є міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надається Верховною Радою України.

Відповідно до частини першої статті 2 Закону України від 29 червня 2004 року № 1906-IV «Про міжнародні договори України» (далі – Закон № 1906-IV) міжнародний договір України – укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи кількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо).

У пунктах «а», «б» частини першої статті 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року визначено, що для цілей цієї Конвенції «договір» означає міжнародну угоду, укладену між державами в письмовій формі і регульовану міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування; «ратифікація», «прийняття», «затвердження» і «приєднання» означають залежно від випадку міжнародний акт, який має таке найменування і за допомогою якого держава виражає в міжнародному плані свою згоду на обов'язковість для неї договору.

Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року не є міжнародним договором у розумінні Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року та Закону № 1906-IV, а також не містить положень щодо набрання нею чинності. У зв'язку із цим Декларація прав дитини не потребує надання згоди на її обов'язковість Верховною Радою України і не є частиною національного законодавства України.

Декларація прав дитини не ратифікована Україною, не має офіційного перекладу українською мовою.

Таким чином, Декларація прав дитини не є міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надається Верховною Радою України.

(Постанова ВП ВС справа № 402/428/16-ц від 17.10.2018)

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76350762>

5.12. Яким чином принцип «забезпечення найкращих інтересів дитини» реалізовується у справах про визначення місця проживання дитини?

При визначенні місця проживання дитини першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини в силу вимог статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року.

У статті 141 СК України встановлено, що мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини, крім випадку, передбаченого частиною п'ятою статті 157 цього Кодексу.

За частинами першою, другою статті 161 СК України, якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

Орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвиткові дитини.

У частині першій статті 3 цієї Конвенції закріплено, що в усіх діях щодо дітей незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

При цьому положення вказаної Конвенції, яка ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, узгоджуються з нормами Конституції України та законів України, тому, як правильно вважала колегія суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, саме її норми зобов'язані враховувати усі суди України, розглядаючи справи, які стосуються прав дітей.

Відповідно до частин першої та другої статті 171 СК України дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками спору щодо її місця проживання.

Таким чином, з досягненням віку 10 років у дитини з'являється право не тільки бути вислуханою і почутою, але й право брати активну участь у вирішенні своєї долі, зокрема, у визначенні місця проживання. Лише в разі збігу волі трьох учасників переговорного процесу – матері, батька, дитини – можна досягти миру і згоди.

Аналогічні положення закріплені у статті 12 Конвенції про права дитини, згідно з якою держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

Відповідно до статті 6 Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган дає змогу дитині висловлювати її думки і приділяє їм належну увагу.

З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства. Закріплення цього права підкреслює, що дитина є особистістю, з думкою якої потрібно рахуватись, особливо при вирішенні питань, які безпосередньо її стосуються.

Ухвалюючи рішення у справі «М. С. проти України» від 11 липня 2017 року (заява № 2091/13), ЄСПЛ указав на те, що при визначенні найкращих інтересів дитини в конкретній справі слід брати до уваги два міркування: по-перше, у найкращих інтересах дитини зберегти її зв'язки із сім'єю, крім випадків, коли доведено, що сім'я непри-

датна або неблагополучна; по-друге, у найкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагонадійним (пункт 100 рішення від 16 липня 2015 року у справі «Мамчур проти України», заява № 10383/09).

Таким чином, положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, про те, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (стаття 3), узгоджуються з нормами Конституції України та законів України, тому саме її норми зобов'язані враховувати усі суди України, розглядаючи справи, які стосуються прав дітей.

У зв'язку з наведеним Великою Палатою Верховного Суду вважає за необхідне відступити від висновків Верховного Суду України, висловлених у постановах від 14.12.2016у справі № 6–2445цс16 та від 12.07.2017 у справі № 6–564цс17, щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, а саме статті 161 СК України та принципу 6 Декларації прав дитини, про обов'язковість брати до уваги принцип 6 Декларації прав дитини стосовно того, що малолітня дитина не повинна, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, бути розлучена зі своєю матір'ю. Велика Палата Верховного Суду вважає, що при визначенні місця проживання дитини першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини в силу вимог статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року.

(Постанова ВП ВС справа № 402/428/16-ц від 17.10.2018).

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76350762>

5.13. В яких випадках суду слід враховувати думку дитини при вирішенні сімейних спорів?

Згідно з міжнародними та національними правовими нормами до прав дитини належить, зокрема, право на врахування її думки щодо питань, які стосуються її життя. Зокрема, відповідно до положень ст. 12 ч. 1 Конвенції ООН від 20 листопада 1989 р. «Про права дитини» (ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.) держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право

вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Відповідно до статті 6 Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган дає змогу дитині висловлювати її думки і приділяє їм належну увагу.

У вітчизняному законодавстві теж закріплено відповідні положення; зокрема, згідно з положеннями ст. 171 Сімейного кодексу України думка дитини має бути врахована при вирішенні питань, що стосуються її життя.

Основним питанням, яке виникає з приводу дотримання судами зазначених вимог, є те, з якого віку дитини її думка має враховуватися.

Слід звернути увагу, що законодавство, зокрема СК, не містить чіткої вказівки на вік, починаючи з якого думка дитини має враховуватися.

Частково це питання розкривається в ч. 2 ст. 160 СК, яка передбачає, що місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини.

Таким чином, закон містить імперативну вказівку на те, що суд має враховувати думку дитини, яка досягла 10 років. На такі обставини звертає увагу і Велика палата ВС у справі № 402/428/16-ц від 17.10.2018 (<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76350762>).

Однак вказана норма не означає те, що думка дітей молодшого віку не враховується.

Основним критерієм для вирішення цього питання є «можливість дитини висловити свою думку».

ЄС з прав людини зазначає, що суди не повинні щоразу заслуховувати покази дитини в суді з питання побачень з батьками. Рішення з цього питання залежить від конкретних обставин у справі з урахуванням віку і рівня розвитку дитини (Рішення ЄС «Сахін проти Німеччини»).

Аналогічні критерії (віку та рівня розвитку) для заслуховування думки дитини містяться в ч. 1 ст. 218 СК щодо усиновлення.

Таким чином, у справі про визначення місця проживання дитини, яка не досягла 10 років, при вирішенні питання щодо її допиту суду необхідно виходити з рівня розвитку дитини.

При цьому слід урахувати те, що законодавчо встановлено не ті умови, за яких думка дитини повинна бути врахована, а ті, за яких згода дитини не вимагається: відповідний вік, стан розвитку та здоров'я.

Згідно із ч. 3 ст. 171 СК суд має право постановити рішення суцільно за думкою дитини, якщо цього вимагають її інтереси (за винятком справ про усиновлення). Однак це не звільняє суд від необхідності з'ясувати думку дитини.

5.14. Який порядок допиту дитини в судовому засіданні?

Частинами 1, 3 ст. 232 ЦПК України передбачено, що допит малолітніх свідків проводиться в присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей.

При вирішенні спорів щодо дитини батьки є заінтересованими особами, а тому при допиті малолітньої дитини обов'язковою є участь представників органів опіки та піклування, служби у справах дітей.

Участь вказаних осіб при розгляді справи передбачено також нормами СК України. Разом із тим, їх неявка відповідно до норм ЦПК не перешкоджає розгляду справи. З метою дотримання норм процесуального закону у випадку неявки в судове засідання, в якому буде допитуватися малолітня дитина, представника органу опіки і піклування суду доцільно відкласти розгляд справи.

Відповідно до ч. 4 ст. 232 ЦПК України у виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалений той чи інший учасник справи. Після повернення цієї особи до зали судового засідання головуючий повідомляє її про показання цього свідка і дає змогу ставити йому питання.

5.15. У чому полягає проблема встановлення аутентичності (справжності, істинності) вибору дитини?

У попередніх пунктах зазначено про те, що у випадку вирішення спору щодо місця проживання дитини суд зобов'язаний вирішити питання щодо забезпечення допиту такої дитини в судовому засіданні, виходячи з її віку, рівня розвитку, стану здоров'я.

На думку М. О. Журавльової (експерт в галузі психології, кандидат психологічних наук) (https://protocol.ua/ua/dotsilnist_dopitu_ditini_v_sudi_dlya_viznachennya_ii_mistsya_progivannya/):

” при допиті дитини в судовому засіданні суд повинен урахувати наступні обставини: жодна дитина не може бажати бути допитаною у суді; необхідність встановлення місця проживання дитини через суд свідчить про те, що батьки не дійшли згоди з цього питання та знаходяться у конфлікті, який, безумовно, негативно впливає на психологічний стан дитини; для проголошення заяви про те, з ким хоче проживати дитина, дитина повинна мати дуже велику внутрішню силу, якою більшість дітей ще не володіють.

У таких умовах батько-співмешканець на заяву дитини про бажання спільного проживання з батьком-гостем може відреагувати покаранням.

У цьому випадку дитина залучається до конфлікту лояльності, тобто процесу залучення дітей у конфліктні відносини батьків, свідомі чи підсвідомі дії та висловлювання батьків, іншого оточення дитини, які мають за мету зробити вибір між батьками.

Конфлікт лояльності може проявлятися наступним чином:

- батько просить дитину передати іншому батьку якесь повідомлення, вороже за своїм змістом;
- батько розпитує дитину про іншого батька (його життя, нову родину, роботу, його недоліки тощо), при цьому сам не має можливості вести конструктивний діалог з іншим батьком та запитати це у нього безпосередньо;
- батько порівнює умови проживання дитини поряд з собою та поряд з іншим батьком, підкреслює недоліки останнього;
- батько надає в присутності дитини негативну оцінку батьку-гостю;
- батько запитує дитину, кого вона більше любить, тощо.

В особливо складних випадках батьки (значно частіше – матері) маніпулюють почуттями дитини (як позитивними, так і негативними), наприклад, провокуючи відчуття провини.

Поява дитини у суді та необхідність оголошення бажаного місця проживання є чинником погіршення її відносин з «необраним батьком».

Допит дитини у суді, яка не досягла 14 років, завжди є стресогенною для неї подією та вкрай малоефективною процедурою отримання інформації для встановлення об'єктивної істини.

5.16. В яких випадках доцільно призначати психологічну експертизу у справах про визначення місця проживання дитини?

У випадку обґрунтованих сумнівів щодо встановлення аутентичності вибору дитини (ред. дивись попередній пункт), суду необхідно поставити на обговорення питання щодо призначення психологічної експертизи. Аналогічні висновки містяться в рішенні ЄС з прав людини «Хуснутдінов проти Росії» (<http://european-court-help.ru/delo-%E2%84%96-7659812-husnutdinov-i-kh-protiv-rossi/>)

При призначенні експертизи суду слід керуватися Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>).

П. 6.6 Інструкції містить орієнтовний перелік питань:

1. Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, одного чи обох із них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?
2. Яким чином можуть вплинути умови виховання кожного з батьків на психологічний стан та розвиток дитини?
3. Чи залежить оцінка сімейної ситуації дитиною від впливу з боку батьків та інших дорослих?

У той же ж час експертні установи пропонують відповіді і на такі питання:

1. Чи спроможний малолітній ... з урахуванням його вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища надавати оцінку ставленню кожного з батьків до нього, виявляти прихильність до когось з батьків?
2. Чи є доцільним в інтересах дитини зменшення контактів з батьком (або зміна місця проживання дитини), враховуючи

її вікові особливості, емоційний стан, індивідуально-психологічні властивості, рівень розумового розвитку?

3. Який вплив на психологічний стан дитини може здійснювати його батько / матір?

4. З ким (з батьком чи з матір'ю) дитина бажає проживати?

5. Якими індивідуально-психологічними властивостями характеризується особистість батька / матері дитини?

6. Який психологічний вплив виявляє (може виявляти) поведінка батька / матері на психічний стан і розвиток малолітнього?

7. Чи має батько / матір необхідні для виховання дитини психолого-педагогічні якості, враховуючи індивідуально-психологічні властивості, інтелект, властивості емоційно-вольової сфери, спрямованість особистості?

8. Чи вплине, а якщо «так», то яким чином, зміна умов проживання, виховання та оточення малолітньої дитини на її психологічний стан у випадку передачі дитини від матері до батька, з урахуванням наявності в останнього цивільної дружини, іншої малолітньої дитини ... (як приклад, можна і без умов)?

9. Чи сформована свідомість дитини про те, що вона живе в повноцінній сім'ї з рідними матір'ю та батьком?

10. Які наслідки появи в життєвому середовищі дитини ... як біологічного (рідного) батька дитини?

11. Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, одного чи обох із них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?

12. Яким чином можуть вплинути умови виховання кожного з батьків на психологічний стан та розвиток дитини?

13. Чи залежить оцінка сімейної ситуації дитиною від впливу з боку батьків та інших дорослих?

Перелік документів для експертизи залежно від питань на експертизу:

- медична документація;
- особова справа;
- шкільні характеристики і характеристики з місця роботи;
- свідчення співвучнів, педагогів, колег, друзів, знайомих, родичів та інших людей, з якими підекспертна особа близько спілкувалася. У свідченнях рідних та близьких повинні бути відображені особливості її розвитку та поведінки, умов життя, оточення, притаманні їй схильності, захоплення, інтереси. За наявності також надаються щоденники, листи, зразки творчості підекспертної особи.

5.17. Яким чином слід оцінювати небажання дитини спілкуватися з батьком у справах про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною?

Небажання дитини спілкуватися з батьком не є підставою для відмови в задоволенні такого позову.

Ухвала ВССУ від 08.11.2017 у справі № 397/586/16-ц
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/70445212>

5.18. У чому полягають новели законодавства щодо тимчасового виїду дитини за кордон?

Законом України від 03 липня 2018 року № 2475-VIII (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2475-19>) внесено зміни в редакцію частини 5 статті 157 СК щодо тимчасового виїзду дитини за кордон.

Аналіз структури нової редакції ч. 5 ст. 157 СК вказує на те, що вона складається з 5 абзаців, які регулюють правовідносини, що умовно можна поділити на 3 групи: 1) тимчасовий виїзд дитини в супроводі того з батьків, з яким вона проживає, без дозволу іншого батька строком до 1 місяця (абзац 1); 2) тимчасовий виїзд дитини в супроводі того з батьків, з яким вона проживає, без дозволу іншого батька, який має заборгованість по аліментах (абзац 2); 3) тимчасовий виїзд дитини в супроводі того з батьків, з яким дитина не проживає (абзац 3, 4, 5).

Тип 1. Тимчасовий виїзд дитини в супроводі того з батьків, з яким вона проживає, без дозволу іншого батька строком до 1 місяця.

Відповідно до абз. 1 ч. 5 ст. 157 СК умовами тимчасового виїзду дитини в супроводі того з батьків, з яким вона проживає, за межі України є такі:

- місце проживання дитини з таким батьком визначено рішенням суду або підтверджено висновком органів опіки та піклування;
- щодо цього батька відсутнє виконавче провадження про примусове усунення перешкод у спілкуванні дитини з другим із батьків;
- строк поїздки не перевищує 1 місяця;
- метою поїздки є лікування, навчання, участь дитини в дитячих змаганнях, фестивалях, наукових виставках, учнівських олімпіадах та конкурсах, екологічних, технічних, мистецьких, туристичних, дослідницьких, спортивних заходах, оздоровлення

та відпочинку дитини за кордоном, у тому числі у складі організованої групи дітей.

Цією ж нормою передбачено, що якщо другий із батьків належно виконує батьківські обов'язки, то той із батьків, хто планує закордонну поїздку з дитиною та знає адресу другого, має рекомендованим листом повідомити останнього про майбутню поїздку дитини, її мету й тривалість.

Тип 2. Тимчасовий виїзд дитини в супроводі того з батьків, з яким вона проживає, без дозволу іншого батька, який має заборгованість зі сплати аліментів.

Відповідно до абзацу 2 частини 5 статті 157 СК той із батьків, з яким за рішенням суду визначено або висновком органів опіки та піклування підтверджено місце проживання дитини, самостійно вирішує питання тимчасового виїзду за межі України на строк до одного місяця та більше з метою лікування, навчання, участі дитини в дитячих змаганнях, фестивалях, наукових виставках, учнівських олімпіадах та конкурсах, екологічних, технічних, мистецьких, туристичних, дослідницьких, спортивних заходах, оздоровлення та відпочинку дитини за кордоном, у тому числі у складі організованої групи дітей, у разі:

1) наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за чотири місяці, підтвердженої довідкою про наявність заборгованості зі сплати аліментів;

2) наявності заборгованості зі сплати аліментів, підтвердженої довідкою про наявність заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за три місяці, якщо аліменти сплачуються на утримання дитини з інвалідністю, дитини, яка хворіє на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісне орфанне захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, або на утримання дитини, яка отримала тяжкі травми, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що підтверджується документом, виданим лікарсько-консультативною комісією лікувально-профілактичного закладу в порядку та за формою, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я.

Аналіз абз. 2 ч. 5 ст. 157 СК свідчить про те, що вказані елементи повинні бути в наявності, а не у взаємозв'язку. З цього випливає, що метою виїзду дитини-інваліда (хворої дитини) не обов'язково повинне бути лікування.

Також слід звернути увагу на те, що вказана заборгованість по аліментах рахується сукупно, тобто платник аліментів може частково їх погашати, в цьому випадку наявність заборгованості, наприклад, за 6 місяців, не буде підставою для застосування таких норм у випадку, якщо сукупний розмір заборгованості не перевищить заборгованість за 4 місяці.

Перевагою застосування цієї норми по відношенню до норми абз. 1 ч. 5 ст. 157 СК є відсутність обмеження періоду виїзду до одного місяця. Однак при цьому законодавець не наводить чітких критеріїв визначення можливого періоду вивезення дитини у випадку наявності заборгованості по аліментах, що має істотне значення. Виходячи з системного тлумачення цієї норми, такий період повинен відповідати меті виїзду.

У свою чергу, навмисне порушення строку перебування дитини за межами України може спричинити притягнення до адміністративної відповідальності та накладення штрафу від 1700 до 3400 грн. До того ж це призводить до наступного обмеження в праві на виїзд із дитиною за кордон строком на 1 рік, крім випадку, якщо вдасться отримати нотаріальну згоду другого з батьків на таку поїздку.

Разом із тим, з огляду на відсутність визначеності в питанні періоду вивезення дитини в судовій практиці прогнозовано будуть виникати проблеми в доведенні складу такого правопорушення.

Тип 3. Тимчасовий виїзд дитини в супроводі того з батьків, з яким дитина не проживає.

Відповідно до абз. 3, 4, 5 ч. 5 ст. 157 СК той із батьків, хто проживає окремо від дитини, який не ухиляється та належно виконує батьківські обов'язки, не має заборгованості зі сплати аліментів, звертається рекомендованим листом із повідомленням про вручення до того з батьків, з яким проживає дитина, за наданням згоди на виїзд дитини за межі України з метою лікування, навчання, участі дитини в дитячих змаганнях, фестивалях, наукових виставках, учнівських олімпіадах та конкурсах, екологічних, технічних, мистецьких, туристичних, дослідницьких, спортивних заходах, оздоровлення та відпочинку дитини за кордоном, у тому числі в складі організованої групи дітей.

У разі ненадання тим із батьків, з яким проживає дитина, нотаріально посвідченої згоди на виїзд дитини за кордон із зазначеною метою, у десятиденний строк з моменту повідомлення про вручення рекомендованого листа, той із батьків, хто проживає окремо від дитини та у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів, має право звернутися до суду із заявою про надання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди другого з батьків.

У цьому випадку вже батько, з яким дитина не проживає, ставить питання про виїзд з нею за кордон. Таким правом він може скористатися у випадку належного виконання батьківських обов'язків. Ухилення такого батька від виконання батьківських обов'язків свідчить про вчинення дій усупереч інтересам дитини, а тому звісно не дає йому право виїзду з дитиною за кордон.

Така ситуація на відміну від попередніх не потребує попереднього контролю батька, з яким дитина проживає, а тому в нормі відсутня вимога щодо попереднього визначення місця проживання дитини. Достатнім є сам факт проживання дитини з іншим батьком.

Незалежно від строку поїздки такий батько повинен отримати письмову нотаріально засвідчену згоду другого з батьків на виїзд дитини за кордон. Якщо ж другий із батьків, з яким проживає дитина, не дає своєї згоди на тимчасовий виїзд дитини за кордон з іншим із батьків упродовж 10 днів із моменту повідомлення про вручення йому рекомендованого листа з таким проханням, законодавець передбачає можливість звернення до суду для одержання дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди другого з батьків. У цьому випадку за новими правилами ЦПК на підставі позову того з батьків, хто проживає окремо від дитини, суд повинен розглянути питання про виїзд дитини за межі України в порядку спрощеного позовного провадження.

Слід зазначити, що відповідно до абз. 3 ч. 4 ст. 19 ЦПК правила щодо спрощеного позовного провадження поширюються лише на батька, який проживає окремо від дитини. У випадку звернення з позовом до суду батька, з яким проживає дитина (наприклад, щодо виїзду на строк, який перевищує 1 місяць), такий позов підлягає розгляду за загальними правилами позовного провадження, оскільки є сімейним спором.

На нашу думку, такі вимоги щодо розгляду позову батька, з яким проживає дитина і який не має права безперешкодного вивезення дитини за кордон, в загальному провадженні ставлять його в нерівні

умови по відношенню до іншого батька, з яким дитина не проживає, аналогічний позов якого буде розглядатися за правилами спрощеного провадження.

5.19. У чому полягає процедура підтвердження місця проживання дитини з батьком при їх спільному тимчасовому виїзді за кордон?

Відповідно до абз. 1 ч. 5 ст. 157 СК однією з умов тимчасового виїзду дитини в супроводі того з батьків, з яким вона проживає, за межі України є підтвердження місця проживання дитини з таким батьком висновком органу опіки та піклування.

Питання щодо підтвердження місця проживання дитини органом опіки та піклування регулюються п. 72–1 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою КМУ від 24.09.2008 № 866 (надалі – Порядок) (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>).

Відповідно до п. 72–1 Порядку для підтвердження місця проживання дитини під час вирішення питання її тимчасового виїзду за межі України з метою, визначеною частиною п'ятою статті 157 Сімейного кодексу України, той з батьків, з ким проживає дитина, подає до служби у справах дітей за місцем проживання дитини такі документи: заяву; копію паспорта заявника; копію паспорта дитини (у разі наявності); довідку про реєстрацію місця проживання заявника (у разі коли в паспорті відсутні дані про реєстрацію місця проживання); довідку про реєстрацію місця проживання дитини; копію свідоцтва про народження дитини; копію рішення суду про розірвання шлюбу (у разі наявності); підтвердження про відправлення рекомендованого листа згідно з вимогами, передбаченими абзацом першим частини п'ятої статті 157 Сімейного кодексу України (у разі наявності); копію документа, виданого лікарсько-консультативною комісією лікувально-профілактичного закладу.

За результатами розгляду поданих документів, після відвідування місця проживання дитини, проведення бесіди з тим із батьків, хто проживає окремо від дитини (у разі можливості її проведення), або бесіди з дитиною, яка досягла 14 років, готується і затверджується висновок щодо підтвердження місця проживання дитини для її тимчасового виїзду за межі України.

Якщо таке рішення не буде оскаржено до суду протягом 10 днів, воно набирає законної сили і діє протягом 1 року.

Звертаємо увагу, що для прийняття такого рішення орган опіки та піклування проводить бесіду з тим із батьків, хто проживає окремо від дитини (у разі можливості її проведення), або з самою дитиною, яка досягла 14 років. Тобто при вирішенні питання щодо малолітньої дитини орган опіки та піклування фактично виконує притаманну йому функцію вирішення спору між батьками про місце проживання дитини. У випадку неповнолітньої дитини орган опіки та піклування перевіряє лише волю такої дитини, яка відповідно до норм СК самостійно вирішує питання свого проживання.

Крім того, п. 72–1 Порядку передбачено, що у випадку неоскарження такого рішення до суду протягом 10 днів воно набирає законної сили і діє протягом 1 року.

При застосуванні абз. 1 ч. 5 ст. 157 СК слід звернути увагу на те, що до повноважень органу опіки та піклування відноситься прийняття рішення про місце проживання дитини (п. 72 Порядку) та рішення про підтвердження місця проживання дитини (п. 72–1 Порядку).

При їх розмежуванні слід виходити з того, що Порядок доповнено пунктом 72–1 згідно з Постановою КМ України № 620 від 22.08.2018, на виконання вимог Закону, а тому ця норма є спеціальною нормою при застосуванні ч. 5 ст. 157 СК.

З наведеного слід дійти висновку, що у випадку вирішення спору щодо місця проживання дитини не в судовому порядку, а відповідно до рішення органу опіки та піклування (п. 72 Порядку), той батько, з яким проживатиме дитина, не має право на самостійне вирішення питання тимчасового виїзду дитини відповідно до ч. 5 ст. 157 СК. У цьому випадку необхідним є додаткове підтвердження місця проживання дитини відповідно до п. 72–1 Порядку.

5.20. Чи має право суд надавати дозвіл на тимчасовий виїзд дитини на певний період?

Дозвіл на тимчасовий виїзд дитини за відсутності згоди другого з батьків може бути наданий на підставі рішення суду на певний період, з визначенням його початку й закінчення.

Постановою Великої Палати Верховного Суду від 04.07.2018 у справі № 712/10623/17 (<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74838799>) змінено підхід при розгляді такої категорії справ.

У рішенні суду зазначено, що положення про рівність прав та обов'язків батьків у вихованні дитини не може тлумачитися на шкоду інтересам дитини, а тимчасовий виїзд дитини за кордон (із визначенням конкретного періоду) у супроводі того з батьків, з ким визначено її місце проживання та який здійснює забезпечення дитині рівня життя, необхідного для всебічного розвитку, не може беззаперечно свідчити про позбавлення передбаченої законодавством можливості іншого з батьків дитини брати участь у її вихованні та спілкуванні з нею. У такій категорії справ узагальнений та формальний підхід є неприпустимим, оскільки сама наявність в одного з батьків права відмовити в наданні згоди на тимчасовий виїзд дитини за кордон з іншим з батьків є суттєвим інструментом впливу, особливо у відносинах між колишнім подружжям, який може використовуватися не в інтересах дитини. Кожна справа потребує детального вивчення ситуації, врахування різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, у тому числі її думки, якщо вона відповідно до віку здатна сформулювати власні погляди.

Дозвіл на тимчасовий виїзд дитини за відсутності згоди другого з батьків може бути наданий на підставі рішення суду на певний період, з визначенням його початку й закінчення.

РОЗДІЛ 6.

Поділ майна подружжя

6.1. У чому полягає презумпція спільної власності подружжя?

Конструкція норми статті 60 СК України свідчить про презумпцію спільності права власності подружжя на майно, яке набуте ними в період шлюбу.

За правилом статті 60 СК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Згідно зі статтею 63 СК України дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними.

Відповідно до частини першої статті 70 СК України у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Відповідно до пункту 3 частини першої статті 57 СК України особистою приватною власністю дружини, чоловіка є майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй (йому) особисто.

Конструкція норми статті 60 СК України свідчить про презумпцію спільності права власності подружжя на майно, яке набуте ними в період шлюбу. Разом із тим, зазначена презумпція може бути спростована й один із подружжя може оспорювати поширення правового режиму спільного сумісного майна на певний об'єкт, в тому числі в судовому порядку. Тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції, покладається на того з подружжя, який її спростовує.

Постанова ВС від 05.09.2018 у справі № 522/24628/16-ц
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76350351>

На абсолютність презумпції спільності права власності подружжя на майно, яке набуте ними в період шлюбу, вказує і ВП ВС у своїй постанові від 21.11.2018 у справі № 372/504/17.

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78215412>

6.2. Яким чином один із подружжя має можливість спростовувати презумпцію спільної сумісної власності?

Статус спільної сумісної власності визначається такими критеріями:

- 1) час набуття майна;
- 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття).

Статтею 60 СК України визначено, що майно, набуто подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

Відповідно до пункту 3 частини першої статті 57 СК України особистою приватною власністю дружини, чоловіка є майно, набуто нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй (йому) особисто.

Отже, належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом придбання його під час шлюбу, але й спільною участю подружжя коштами або працею в набутті майна. Застосовуючи норму статті 60 СК України та визнаючи право спільної сумісної власності подружжя на майно, суд повинен установити не тільки факт набуття майна під час шлюбу, але й той факт, що джерелом його набуття були спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя.

Тобто статус спільної сумісної власності визначається такими критеріями:

- 1) час набуття майна;
- 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття).

Норма статті 60 СК України вважається застосованою правильно, якщо набуття майна відповідає цим чинникам.

У зв'язку з викладеним у разі придбання майна хоча й у період шлюбу, але за особисті кошти одного з подружжя, це майно не може вважатися об'єктом спільної сумісної власності подружжя, а є особистою приватною власністю того з подружжя, за особисті кошти якого воно придбане.

Тому сам по собі факт придбання спірного майна в період шлюбу не є безумовною підставою для віднесення такого майна до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя.

Постанова ВС України від 16.12.2015 у справі № 6–2641цс15
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54513240>

6.3. Чи є спільною сумісною власністю подружжя земельна ділянка (а також житло), приватизована під час шлюбу?

У період
з 8 лютого 2011 року
по 12 червня 2012 року

земельні ділянки (а також житло), які було оформлено у власність в ході приватизації, якщо це відбулося в період перебування у шлюбі, є
спільною сумісною власністю подружжя

Законом України від 11 січня 2011 року № 2913-VI «Про внесення зміни до статті 61 Сімейного кодексу України щодо об'єктів права спільної сумісної власності подружжя», який набрав чинності 8 лютого 2011 року, статтю 61 СК України доповнено частиною п'ятою, якою передбачено, що об'єктом права спільної сумісної власності подружжя є житло, набуте одним із подружжя під час шлюбу внаслідок приватизації державного житлового фонду, та земельна ділянка, набута внаслідок безоплатної передачі її одному з подружжя із земель державної або комунальної власності, у тому числі приватизації.

Однак слід мати на увазі, що внесені зазначеним законом зміни, а саме – частину п'яту статті 61 виключено з Сімейного кодексу на підставі Закону № 4766-VI від 17.05.2012. Одночасно цим Законом доповнено частину першу статті 57 СК. Тобто, тепер знову все навпаки: «Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є: 4) житло, набуте нею, ним за час шлюбу внаслідок його приватизації відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду»; 5) земельна ділянка, набута нею, ним за час шлюбу внаслідок прива-

тизації земельної ділянки, що перебувала у її, його користуванні, або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом України\...». Нові законодавчі зміни набрали чинності 12.06.2012.

Відповідно до частини першої статті 58 Конституції України та згідно з частинами першою та другою статті 5 ЦК України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, в тому числі цивільну відповідальність.

Таким чином, земельні ділянки (а також і житло), які було оформлено у власність у ході приватизації в період з 8 лютого 2011 року до 12 червня 2012 р., якщо це відбулося в період перебування у шлюбі, є спільною сумісною власністю подружжя. Земельні ділянки і житло, набуті у власність під час шлюбу, але в період до 8 лютого 2011 року або після 12 червня 2012 р., є особистою власністю дружини або чоловіка, залежно від того, хто його набув.

Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.05.2012 № 648/0/4–12 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0648740-12>).

При цьому слід звернути увагу на те, що відповідно до частини першої статті 377 ЦК України до особи, яка набула право власності на житловий будинок (крім багатоквартирного), будівлю або споруду, переходить право власності, право користування на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення в обсязі та на умовах, встановлених для попереднього землевласника (землекористувача).

Частиною першою статті 120 ЗК України передбачено, що у разі набуття права власності на житловий будинок, будівлю або споруду, що перебувають у власності, користуванні іншої особи, припиняється право власності, право користування земельною ділянкою, на якій розташовані ці об'єкти. До особи, яка набула право власності на житловий будинок, будівлю або споруду, розміщені на земельній ділянці, що перебуває у власності іншої особи, переходить право власності на земельну ділянку або її частину, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення.

Частиною четвертою статті 120 ЗК України визначено, що при переході права власності на будівлю та споруду до кількох осіб право

на земельну ділянку визначається пропорційно часткам осіб у вартості будівлі та споруди, якщо інше не передбачено у договорі відчуження будівлі і споруди.

У постанові від 12 жовтня 2016 року № 6–2225цс16 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/62058395>) Верховний Суд України дійшов висновку, що норма статті 120 ЗК України і статті 377 ЦК України закріплює загальний принцип цілісності об'єкта нерухомості із земельною ділянкою, на якій цей об'єкт розташований. За цією нормою визначення правового режиму земельної ділянки перебуває у прямій залежності від права власності на будівлю та споруду та передбачається механізм роздільного правового регулювання нормами цивільного законодавства майнових відносин, що виникають при укладенні правочинів щодо набуття права власності на нерухомість, і правового регулювання нормами земельного й цивільного законодавства відносин при переході прав на земельну ділянку в разі набуття права власності на нерухомість.

При цьому при застосуванні положень статті 120 ЗК України в поєднанні з нормою статті 125 ЗК України слід виходити з того, що у випадку переходу права власності на об'єкт нерухомості у встановленому законом порядку право власності на земельну ділянку в набувача нерухомості виникає одночасно з виникненням права власності на зведені на ній об'єкти.

За загальним правилом, закріпленим у частині першій статті 120 ЗК України, особа, яка набула право власності на будівлю чи споруду, стає власником земельної ділянки на тих самих умовах, на яких вона належала попередньому власнику, якщо інше не передбачено в договорі відчуження нерухомості.

Отже, якщо подружжям за час спільного проживання побудовано будинок на земельній ділянці одного з подружжя (яка внаслідок приватизації перебуває в його особистій власності), і подружжя ставить питання про поділ цих об'єктів нерухомості (будинку та земельної ділянки), суду слід виходити з наступного. Якщо будинок визнано судом об'єктом спільної сумісної власності подружжя, то з урахуванням положень статті 120 ЗК України та статті 377 ЦК України один із подружжя набуває право спільної сумісної власності і на земельну ділянку, на якій розташований вказаний спірний будинок.

Така правова позиція викладена в постанові ВС від 03.10.2018 у справі № 343/2166/15-ц

(<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77087793>)

6.4. У чому полягає істотне збільшення вартості майна чоловіка або дружини, що є підставою для визнання його спільною сумісною власністю подружжя?

Відповідно до частини першої статті 62 СК України якщо майно дружини, чоловіка за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Вирішуючи спори між подружжям про майно, необхідно встановлювати обсяг спільно нажитого майна, наявного на час припинення спільного ведення господарства, з'ясувати джерело і час його придбання. Майно, яке належало одному з подружжя, може бути віднесено до спільної сумісної власності укладеною при реєстрації шлюбу угодою (шлюбним договором) або визнано такою власністю судом з тих підстав, що за час шлюбу його цінність істотно збільшилася внаслідок трудових або грошових затрат другого з подружжя чи їх обох.

У постанові Верховного Суду України від 08.11.2017 у справі № 6–1447цс17 зроблено висновок, що стаття 57 СК України визначає правила віднесення майна до об'єктів особистої приватної власності одного з подружжя, тоді як стаття 62 СК України встановлює спеціальні умови, з настанням яких визначені попередньою нормою об'єкти особистої приватної власності одного з по-

дружжя можуть бути визнані за рішенням суду об'єктами спільної сумісної власності подружжя. Для застосування передбачених статтею 62 СК України правил збільшення вартості майна повинно відбуватись унаслідок спільних затрат подружжя незалежно від інших чинників (зокрема, тенденцій загального подорожчання конкретного майна), при цьому суттєвою ознакою повинно бути істотне збільшення вартості майна як об'єкта, його якісних характеристик.

Збільшення вартості майна та істотність такого збільшення підлягає з'ясуванню шляхом порівняння на час вирішення спору вартості об'єкта до та після поліпшення; при цьому сам по собі розмір грошових затрат подружжя чи одного з них, а також визначену на час розгляду справи вартість ремонтних робіт не можна вважати тим єдиним чинником, що безумовно свідчить про істотність збільшення вартості майна як об'єкта.

Верховний Суд України у постановах від 04.12.2013 № 6–130цс13 та від 30.09.2015 № 6–286цс15 висловив правову позицію, відповідно до якої не підлягають поділу (виділу) об'єкти нерухомого майна, до складу яких входять самочинно збудовані (реконструйовані, переплановані) об'єкти нерухомого майна, оскільки вони не є об'єктами права власності (положення статей 364, 367, 376 ЦК України).

Постанова ВС від 30.01.2019 у справі № 234/4816/16-ц
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79744856>

6.5. Чи припиняє право спільної сумісної власності розірвання шлюбу?

Вирішуючи спори про поділ майна подружжя, суди повинні враховувати, що само по собі розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності подружжя на майно, набуте за час шлюбу. Проте розпорядження таким майном після розірвання шлюбу здійснюється колишнім подружжям винятково за взаємною згодою відповідно до положень ЦК, оскільки в таких випадках презумпція згоди одного з подружжя на укладення другим договорів з розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності подружжя, вже не діє (п. 19 Пленуму ВС України від 21.12.2007 № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ

про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07/print>).

6.6. З якого часу розпочинається строк позовної давності до спорів про визнання майна спільною сумісною власністю після розірвання шлюбу?

Вирішуючи питання про початок перебігу строку позовної давності, необхідно виходити не з часу, коли сторони розірвали шлюб, а з часу, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого майнового права.

Відповідно до положень статей 256, 257, 261 ЦК України позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки. Перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Зі змісту частини другої статті 72 СК України вбачається, що до вимоги про поділ майна, заявленої після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність у три роки. Позовна давність обчислюється від дня, коли один із співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності.

Отже, вирішуючи питання про початок перебігу строку позовної давності, необхідно виходити не з часу, коли сторони розірвали шлюб, а з часу, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого майнового права, бо саме по собі припинення шлюбу не є свідченням порушення права власності когось із подружжя. Неподання позову про поділ майна, в тому числі до спливу трьох років з дня розірвання шлюбу, за відсутності доказів, які б свідчили про заперечення права одного з подружжя на набуте в період шлюбу майно, яке зареєстроване за іншим подружжям, не може свідчити про порушення права такого подружжя і вказувати на початок перебігу строку позовної давності.

Постанова ВС України від 23.09.2015 у справі № 6-258цс15
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54513232>

6.7. В яких випадках один із співвласників повинен вносити кошти на депозитний рахунок при поділі майна?

Вимога одного з подружжя (позивача) про стягнення з іншого з подружжя (відповідача) грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно не породжує обов'язку такого відповідача попередньо вносити відповідну грошову суму на депозитний рахунок суду.

За правилами статті 71 СК України майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, ділиться між ними в натурі.

Якщо дружина та чоловік не домовилися про порядок поділу майна, спір може бути вирішений судом. При цьому суд бере до уваги інтереси дружини, чоловіка, дітей та інші обставини, що мають істотне значення.

Неподільні речі присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними.

Присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно допускається лише за його згодою, крім випадків, передбачених Цивільним кодексом України.

Крім того, частина п'ята указаної статті передбачає, що присудження одному з подружжя грошової компенсації можливе за умови попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду.

Вказана сума коштів є гарантією попередньої компенсації за будь-яке позбавлення власності.

Отже, тлумачення вказаної частини статті 71 СК України дає підстави для висновку, що її положення застосовуються щодо вимоги одного із подружжя про присудження йому певного майна в натурі та припинення права іншого співвласника на частку у спільному майні шляхом виплати йому компенсації вартості такої частки.

Невнесення заявником будь-яких грошових коштів на депозитний рахунок суду при розгляді цього спору не є підставою залишення спірного майна у спільній частковій власності сторін без його реального поділу, оскільки за системним тлумаченням частин 4 та 5 статті 71 СК України згоду на отримання компенсації за частину майна при його поділі повинен надати той з подружжя, на чю користь така компенсація присуджується, оскільки іншому з подружжя присуджується

майно. Вимога одного з подружжя (позивача) про стягнення з іншого з подружжя (відповідача) грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно не породжує обов'язку такого відповідача попередньо вносити відповідну грошову суму на депозитний рахунок суду.

Про це йдеться в постанові ВС від 29.03.2018 у справі № 621/2974/15-ц.

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73219666>

6.8. Чи має суд право здійснити поділ об'єкта незавершеного будівництва?

Об'єкт незавершеного будівництва, зведений за час шлюбу, може бути визнаний об'єктом права спільної сумісної власності подружжя із визначенням часток.

У разі поділу майна, що є у спільній сумісній власності, вважається, що частки співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними або законом (частина друга статті 372 ЦК України).

У ЦК України, крім понять «нерухомість», «нерухоме майно», «об'єкт нерухомого майна» (частина перша статті 181, пункт 6 частини першої статті 346, статті 350, 351), вживаються також інші поняття, наприклад, «об'єкт незавершеного будівництва» (стаття 331), «об'єкт будівництва» (статті 876, 877, 879–881, 883), однак прямого визначення цих понять не міститься.

Виходячи з аналізу чинного законодавства та враховуючи характерні ознаки незавершеного будівництва, слід визнати, що об'єкт будівництва (об'єкт незавершеного будівництва) – це нерухома річ особливого роду: її фізичне створення розпочато, однак не завершено. Щодо такої речі можливе встановлення будь-яких суб'єктивних майнових, а також зобов'язальних прав, у випадках та в порядку, визначених актами цивільного законодавства.

Вирішуючи питання про виникнення, зміну та припинення суб'єктивних цивільних прав стосовно об'єкта незавершеного будівництва, потрібно враховувати особливості та обмеження, встановлені законодавчими актами.

Відповідно до частини другої статті 331 ЦК України право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створен-

ня майна). Якщо законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації. Якщо право власності відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту державної реєстрації.

Отже, новостворене нерухоме майно набуває юридичного статусу житлового будинку після прийняття його до експлуатації і з моменту державної реєстрації права власності на нього. Однак до цього, не будучи житловим будинком з юридичного погляду, об'єкт незавершеного будівництва є сукупністю будівельних матеріалів, тобто речей як предметів матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки, тому такий об'єкт є майном, яке за передбачених законом умов може належати на праві спільної сумісної власності подружжю і з дотриманням будівельних норм і правил підлягати поділу між ними.

За позовом дружини, членів сім'ї забудовника, які спільно будували будинок, а також спадкоємців суд має право здійснити поділ об'єкта незавершеного будівництва, якщо, враховуючи ступінь його готовності, можна визначити окремі частини, що підлягають виділу, і технічно можливо довести до кінця будівництво зазначеними особами.

У разі неможливості поділу об'єкта незавершеного будівництва суд може визнати право за цими особами на будівельні матеріали і конструктивні елементи будинку або з урахуванням конкретних обставин залишити його одній зі сторін, а іншій присудити грошову компенсацію.

Правовий аналіз наведених норм матеріального права дозволяє дійти висновку про те, що об'єкт незавершеного будівництва, зведений за час шлюбу, може бути визнаний об'єктом права спільної сумісної власності подружжя із визначенням часток.

При цьому суд може визнати право на частину об'єкта незавершеного будівництва за кожною зі сторін.

Постанови КЦС ВС від 18.03.2019 у справі № 299/1757/16ц

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80521623>

від 30.01.2019 у справі № 454/1678/16ц

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/79805820>

Постанова ВС України від 07.09.2016 у справі № 6–47цс16

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61536620>

6.9. Яким чином між подружжям діляться борги, набуті під час шлюбу?

Подружжя, крім права спільної сумісної власності на отримані грошові кошти та одержаний за рахунок останніх автомобіль, внаслідок укладення кредитного договору також виникає зобов'язання в інтересах сім'ї у вигляді повернення кредитних коштів, виконання якого подружжя здійснює як солідарні боржники.

Постанова ВС України від 27.04.2016 у справі № 6–486цс16
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57463791>

6.10. Яким чином здійснити поділ майна у випадку його відчуження одним із подружжя проти волі іншого з подружжя?

У випадку коли при розгляді вимог про поділ спільного сумісного майна подружжя буде встановлено, що один із них здійснив його відчуження чи використав його на свій розсуд проти волі іншого з подружжя і не в інтересах сім'ї чи не на її потреби або приховав його, таке майно або його вартість враховується при поділі.

Оскільки в цьому випадку неможливо встановити дійсну вартість такого майна, визначенню підлягає ринкова вартість подібного за своїми якостями (технічними характеристиками) майна на час розгляду справи. Такий підхід є гарантією справедливої сатисфакції особі у зв'язку з припиненням її права на спільне майно.

Така позиція викладена в постанові ВС від 03.10.2018 у справі № 127/7029/15-ц

(<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77009144>)

Навчальне видання

*Даценко Василь Миколайович,
Гуцал Лілія Вікторівна,
Юровська Галина Валентинівна*

93 ПИТАННЯ З СІМЕЙНОГО ПРАВА

Посібник для суддів

Відповідальний за випуск
Комп'ютерна верстка
Обкладинка

О. В. Діордійчук
Д. М. Алексєєв
В. С. Жиборовський

Підписано до друку 02.01.2020 р. Формат 60 x 84¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. 5,7.

Видавництво «Алерта»
04210, м. Київ, а/с 112.

Тел.: (044) 223-15-25, 223-15-30; (099) 607-97-62.

E-mail: alerta.pravovaednist@gmail.com, веб-сайт: www.alerta.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 788 від 29.01.2002 р.